

UMEA DEPA
BIBLIOTEK

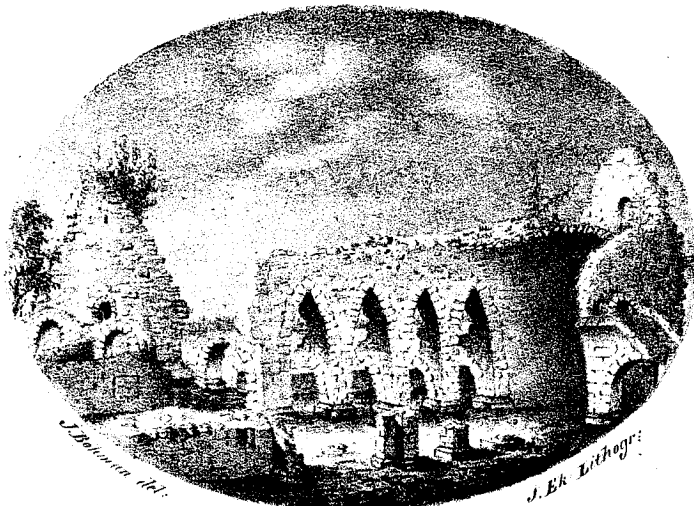
DRICKS

och dess

OMGIFNINGAR

af

J. BOHMAN.

LINKÖPING 1829.

AXEL PETRE.

1830 ÅRM.

Om det är afgjort, att hvarje naturföremål förtjenar att undersökas och kännas, så utpträder wiserligen Omberg, på det rum det innehar ibland Häderneslandets märkwärdigheter, med hög och rättwis fordran ett erhålla en synnerlig uppmärksamhet. Denna fordran har wäl blifwit åtködd af flera, men resultaterna deraf hafwa hittills icke annorlunda än delwis erhållit offentlighet och nästan uteslutande omfattat skällets organiska alster. Efter flerårigt använda iakttagelser på allt, som kan blifwa ett föremål för Ombergs beskrifning, har Förf. bembdat sig att omfider sammansätta dem till något helt, och låter dem nu framträda i dagen. Hans Förföf skall wiserligen icke lika upptagas af alla: de, som med stränghet yrka endast rent wetenskapliga uppgifter, skola icke gilla det längre dröjsandet wid föremål, hwilka endast med sin yttre form tala till sinnet och känslan; andra deremot, som äro mindre intresserade att weta, hwilka organiska eller anorganiska produkter som förefomma i Omberg, skola måhända med mera wälbehag emottaga den topographiska skildringen. Men när

af Dagsmoße, i Wäpwersjunda socken; återstående delen af denna moßes brädd, Eddra Djurledet, Allvästra Hfwerste-besättele med ägor och Westra Djurledet, i W. Lollstads socken. Hela westra långsidan och norra udden stå rakt ned i sjön Wetteren.

Ursprunget till namnet Dmberg torde kunna sölas på flera sannolika sätt. Utom den vanligaste, dock måhända osäkraste härledningen från ordet Duma, så widt detta skall ontyda en wiß Drottning under detta namn, synes ursprunget kunna igenfinnas i nordiska fornspråksordet Dmi D, ett af Odins många binamn, under hwilket han är känd i de Eddiska Sångerna, och som troligen gifwit anledning till benämningen af åtskilliga utmärkta höjder i landet, t. ex. Dmshög i W. göthland.

En annan härledning synes äga icke mindre sannolikhet: ordet ånga heter ännu omma, ej mindre här, och der i Dmbergstrakten, än i Nerike, W. göthland o. fl. st. Ifrågavarande Berg, som har Wetterens mäktiga watten wid ena sidan, Dagsmoße wid den andra, och sjön Läkern hardt intill i S., och hwilket desutom står alldeles ensamt och isolerat från hwarje annan bergshög, måste i detta fall, med sin stora och fasta massa, i sådan myckenhet attrahera de rundt omkring uppstigande dun-

sterna, att det väcker allmän uppmärksamhet. Detta sker äfwen till den grad, att Dmberg ofta ända ned till foten är insvept i det tjockaste töcken, när på samma gång andra föremål i neiden antingen synas alldeles klara, eller dock obetydligt dunkla. Då nu detta förhållande desutom alldeles icke varit utan betydelse för våra uppmärksamma förfäder, hwilka förstodo att här af sluta till den instundande wäderleken beskaffenhet, isynnerhet till blifwande wata eller torrla 4); så har denna omständighet ganska lätt kunnat gifwa anledning till namnet Dmberg, eller, såsom det läses i äldre handlingar, Dmmaberg. Man säger ännu på wisa orter, när Berget samlat dunklar omkring sig, att det ommar, (gifwer ifrån sig ångor, ryker).

Ifrån ett ganska slackt lågland upprejer sig detta majestätiska Berg, enstaka såsom en ö. Helt olika karakter antager det från lands och sjösidan. I förra fallet är det mera gladt och inbjudande, beständigt grönt af en frodigt wårande gransfog, hwilkens dystra färg behagligt omwexlar med präktiga löfträds mildare grönska. Knappt på närmare håll framwijar det någon betydlig kalhet: des granar nedstiga ända till bergsfoten, understundom något utåt det i S. belägna Dahls härads och bilda åt N. flera wid Bergets sida liggande stogshagar. Det är tillika långt mindre twårbrannt än motsidan; intill foten stöter ofta ett långsluttande, af hyddor

här och der öfversädt terrassland, genom hvilket flera uppfartswägar löpa till Bergets höjder. Öfvanpå bergsryggen är marken mera jämn, än man skulle förmoda af de skrofliga sidorna, ofta öfverklädd af en herrlig vegetation, här och der genomskuren af bäckar och källdrag, samt har flera ställen, som med sin stilla, dystra prakt icke sakna behag. På den berömda hieskan blifwer man, åtminstone wid de första besöken, betagen af en owanlig känsla: den renare luft man der andas, de owisa former och den obetydlighet, hwaruti alla lägre föremål framställas, och liksom förintas, den gränslösa utsigtens hänförande werkan på ett owandt öga, — allt detta väcker aningen om något bättre och högre, än qwalmet och bestyren härnere, och det är för att komma dit upp, som mången gjort långa wallfarter. Men huru öfverraskande det än må förekomma, att från landsidan ståda denna grönkädda jättesten, liksom handlost utkastad på en naken slätt, och huru rikt man än må belöna för mödan, att bestiga dess högsta spets; så kan likwäl endast den sägas hafwa rätteligen sett Ömberg, som sett det från sjösidan. Detta kan endast ske under en sjöfart; ty att för detta ändamål från sjelfwa bergsryggen leta sig ned till stranden genom en lång sträcka moras, till ett djup af flera hundra fot, wore ofta, isynnerhet för den med lokalen obekante, en fåfång möda: — dels saknas wänligen all strand

och Berget står rakt ned i Wettern; dels måste man wid ett sådant försök ofta stadna på halfwa vägen, emedan man, långt innan de egentliga så kallade Sjöbergen begynna, stundom kommer till brådden af bråddjup, i hwilka ögat nedblickar med häpnad och hwilka hufwudsakliga förekomma midt för Elfwarumswiken, der yngre bergbildningar, som knappt råcka upp på halfwa väggen af urberget, laggt sin bädd emellan detta och sjön. På andra ställen wore detta nedstigande, om icke omöjligt, åtminstone högst mödosamt, i anseende till tätta gransnår, gryt, moras och vindfällen, som bestrida nästan hwartenda steg under den beswärliga wandringen. Så wild och ödselig natur antager Ömberg, i samma mohn lokalen närmar sig sjökanterna. I alla fall, der stranden tillåter fotfäste, står man alltid för nära Bergets murar, för att hämta något klart begrepp om deras utseende.

Till en sjöresa wäljer man helst en wacker Junii-dag. Man har då minst att frukta af Wettern, som wid midsommarstiden ofta flumrar stilla hela weckor i solhettan, utan att dess oroliga lynne i så förderflig hast waknar upp, som under de oblida årstiderna, då han, ifrån att vara spegellugn, inom få ögonblick kan råka i den förfärligaste rörelse. — Det stilla swäfwandet öfwer det kristallklara elementet; himmelens och wattenets möte wid norra och södra horisonten; W. göthlands och Smålands blå berg,

som än höjas, än sänkas af vågningens gyllande lek; långt i S. den låga, bleka strimman af Wisingsö, och tätt wid sidan det wäldiga Smberg, med sina lodräta murar och hotande tinnar, — wäcka redan en känsla af mild förstjuning, och sinnet öppnas på ett owanligt sätt för intrycket af hwarje naturprakt, i hwilken form den håldst må uppträda. Bergets sjöfida har en wiserligen i allmänhet endast en sträng och drifsig skönhet att förete; men denna griper sinnet så mycket mer, som hon så starkt kontrasterar mot omgifningarna i neiden, och war en så litet anad granne till fälten i det leende, trädgårdslika Dahls härad, hwarest ögat nästan för-gäfwes söker en enda sten, en enda i dagen framträdande klippa, eller något föremål, som kan fångla des uppmärksamhet. Ifrån denna tröttande enformighet blifwer man nu i hast flyttad till klippwäggar, som wäl uppstiga 400 fot öfwer Wetterns wattenyta; man blifwer war-se nedrasningar och förstöringar af den till sönder-splittring owanligt benägna stenarten, som blott med stumm håpnad kunna betraktas; hela bergwäggar liksom hänga i lusten, utan fotfäste, hwilket redan undanfallit, och äro en skräck för dem som wistas i deras grannskap; klippor finnas så underminerade af is och sjöswall, att de hwila på pelare, eller bilda berggrottor, än liknande höga hwalf, än låga ugnar, ofta af utmärkt skönhet, hwilka ifrån wattenytan inlöpa skundom så långt inuti bergwäggen, att man der

kan införa farkosten och, när klappurstrand träffas derinne, landa och gå vidare inåt. Någon gång har nedrasningen warit så oerhörd, att en klippmur, som fordom utan twifwel stod rätt ned i djupet, nu dragit sig ett betydligt stycke tillbaka ifrån stranden, och lemnat emellan sig och denna ett stort gryt af stenblock; dock uppreser han sig ännu lika hög och lodrätt, emedan afslöjningen wanligen går vertikalt. Af dessa nedförningar, efter hwilka träffas tydliga spår hwartenda år, och hwilka uppkomma dels af winterkylan, som sönderspränger denna stenart; dels under höst- och wårflöden, eller under starkt ålfedunder, har sjöbotten blifwit så uppgrundad intill bergfoten, att djupet sällan begynner före än flera famnar ifrån Berget, och att någon gång en liten smal strandränga träffas, på hwilken man dock ogera landar, emedan de öfwer hufwudet, liksom tätt under molnen, hängande lösa klippstycken alltjemt hota med bokstafliga uppfyllandet af de bekanta orden: *F berg faller öfwer oss*.

Under hela sjösidan fortlöper en oafbruten ledja af till stranden framträdande bergklintar, uddar och wäggar med sina grottor, hwilka, äfwen som nedfallna större klippor, som ställt sig inwid stranden, erhållit sina egna benämningar. Om nu en sjöfart utmed Smberg begynnes från norra ändan och fortsättes till Bergets slut i S., så möter man först des nordligaste udde, *Worgs*

udde, så kallad efter de ruiner, som finnas öf-
 wänpå dess höjd. Ifrån denna udde, som är
 helt låg och nästan sfoglös, går stranden under
 en sträcka af några 1000 alnar i SW. förbi
 Swartbergen, Getryggen och några an-
 dra föga märkvärdiga bergformer, till Anud-
 den, i hwilken och de tätt intill belägna Lit-
 tebergen finnas flera större och mindre grot-
 tor. Ifrån sistnämnda udde afwiker stranden
 rakt åt S., och en bergshöjd begynner genast
 under namn af Måkebergen, som är ansen-
 ligt hög och har sitt namn af de fiskmåsar, hvil-
 ka här wistas i mängd och i dessa klyftor walt
 ett beständigt tillhåll. Denna bergsträcka har
 wid slutet i S. flera med namn betecknade, ned-
 fallna och på kant stående klippstycken, såsom
 Munken eller Grålarlen, Predikstolen,
 Sacristian, Jungfrun, hwilken colofala
 figur likwäl icke är ett nedfallet stycke berg, utan
 en gul bild, tecknad högt uppå fasta muren
 af laswen *Lecidea oroshea* som gulnalar fle-
 ra klippor i trakten 5); Prestegården, med
 möjlige uppgångar å ömse sidor åt bergshöjden;
 Veters Vall eller Bondpallen, en låg ut-
 skjutande udde, uppkallad efter en förtwislad,
 som här i urminnes tid kastat sig i djupet 6).
 Genast i S. om denna udde widtaga de högsta
 af alla sjöbergen, Westra Wäggar, hwilka
 sannolikt uppresat sig mer än 400 fot öfwer
 Wetterns wattenhorizont 7) och, liksom Måke-

bergen, här och der hafwa nedrasade stengryt-
 emellan sig och stranden.

Efter det stora, dystert högtidliga, man,
 hittills förbifarit, der nästan all vegetation sak-
 nas, med undantag af mosor, laswar, några
 spridda granar eller en och annan dwärgartad
 tall, hwilket trädslag nästan förgäfwes sökes an-
 torstades i hela Smberg; öppnas nu utsigten åt
 en mera glad och wänlig natur, och åt en ro-
 mantisk strandbugt, af yngre och lägre bergbildning,
 under namn af Elswarums-wiken, hwilkens
 yttersta uddar utgöras af W. Wäggar och El-
 warums udde. Då ännu blott urbergets mas-
 sa war färdig, inskar denna wik betydligt; men
 har omsider ansenligt raknat, sedan twänne yn-
 gre formationer blifwit bildade och uppstapplade
 emot den gamla bergwäggen. Dessa yngre bild-
 ningar bestå dels af lerschiffer, hwilken wid W.
 Wäggar så förwittrat, att den liknar ett stort
 jordras, hwarföre det stället kallas Mullskräer-
 na, eller ock endast Skräerna; dels af sand-
 sten, som tydligast visar sig wid Elswarums
 udde. Ifrån W. Wäggar, der schifferlagret är
 högst, sänker det sig småningom till låg strand
 wid Mickelstorpaslätten, som ligger i wi-
 kens skarpare krökning, och hwarest man med
 lättet kan landa. En sådan låg strand med
 landsättningsställe är likaledes Elswarums udde,
 wid hwilken änyo en hög, wid bergsträcka af
 yrådliga formationen begynner, kallad Gryts-

Berggen, hvilka indelas i Lilla och Stora Grytet, och hwarest finnes en ganska wacker grupp af grottor. Stenarten har här ett lynne att falla i skifvor, och de grottor som här af bildas äro sällan hwalfformiga såsom Huuddens, utan upprea sig oftast i flagnad af en kil eller trekant. De med namn utmärkta äro åter en Predikstol, Wapenhuset, Drbåset, hwilken grotta gifwit följande bergstråcka namn af Drbåsebergen. En af dessa grottor är isynnerhet utmärkt skön: hon är hög, kilformig och ingår på sidan af en något utskjutande udde, hwilken hon på twänne ställen, det ena öfwer det andra, alldeles genomträngt. Genom dessa öppningar har man utsigt åt en på andra sidan liggande wik och rika, nedhängande löfwerk från en motstående bergwägg. Då det fromma sinnet ålstat att, så widt möjligt warit, uppkalla bergsklyftor och grottor efter föremål, som tillhöra templet; så kunde denna grotta, hwilken mig wetherligt ej har något namn, wäl förtjena att få heta Choret.

Utsför dessa berg, hwilka i höjd täfwa med Måkebergen, är det genast bräddjupt. Der de stadna i S., nedsjunker lokalen till 10 — 20 alnars hög strand, som frambyr i samma höjd några böskäll, och har ofwansföre den täcka Stockelycke-ången. Wid hennes början i N. finnes en liten hamm, från hwilken man uppgår utan möda till den rika, af träkar genom-

flurna, af bolar och andra löfträd öfvertäckta blomsterwallen. Den som under en sommars-termiddag företagit denna södfart, från Embergs norra till södra ända, hinner wänligen hit tillbaka förre innan solens nedgång, och bör då icke försumma att här stiga i land. Den tafsla, som här öppnar sig för åstädaren, är wiserligen wärd att ses. Med hänryckning hwilar ögat än på den herrliga Wetteren, som likt en stadnad silfwerflod utbreder sig åt fyra särskilde landskap, rik på höga minnen från den tid, då Kongungar kuros af des stolta bölhor 8); än på W. göthlands mäktiga flogar och täcka strand, som här midtför prydes af den lilla kust-staden Hjo, samt flera herresäten och kyrkor, — allt badande i aftonsolens glans, tills hon nedsjunker bakom W. götha-bergen, och en lätt krusning på wattenytan påminner, att tiden är inne för nattwinden och hemfärden.

Det synes, som hade den uråldriga mahan i denna fagra ångd sökt hwila, till sin sista kraftyttring: hon uppreaer sig åter i wild storhet, wid Stockelyckeångens södra ända, och bildar det mest bekännta och ryktbara af alla söderbergen, Riddgafwel. Detta bergparti är wäl på långt när icke så högt som W. Wäggar, kanske lägre än Måkebergen; men des liksom jämnhuggna murar, des hemsta, rostbruna utseende, som kanhända gifwit namn åt hela denna bergstråcka 9), det swarta djupet härdet intill

och tvänne utmärkta bergfermer hafwa tillsamman bidragit, att gifwa Riddgafwel en öfverwägande ryktbarhet. Den ena af dessa bergstefnader är den så kallade Riddgafwelsport, en fördjupning i bergväggen, stigande ganska högt ifrån wättenytan uppåt klippan, med en bredd i rikligt förhållande till höjden. Öfverst är den fullkomligt bågformig, och hela figuren har uppkommit efter en stor omkring omlöst häll, som stupat i sjön och lemnat efter sig denna infänkning. Nära intill denna port finnes den andra bergstefnaden, Dambergs största grotta, hvilken wänligen endast kallas Riddgafwelskällan 10). Hön är wäl icke den enda i denna trakt; men påtradt den mängd och de former af grottor, med hvilka ögat redan gjort sig bekänt, skådas likwäl denna med verklig förwåning. Hwälfningen begynner från en höjd af åtminstone 30 fot, och sänker sig sedan småningom till grottans slut, der tak och golv mötas. Slutet träffas först, när man ifrån yttre bergväggen hunnit 68 fot inuti berget. Då man inrott till hälften i grottan, der hön är 15 fot bred 11), möter strand af rundslipade kiselstenar, hvilken fortfar till grottans slut. De perlblanka stenarne sturas beständigt blankas ut af ett ewigt regn, som med strid fart nedströmmar från flera ställen ut grotthwälfwet, hwilket tak, ehuru så ofantligt tjockt och derintill med af sten, på långt när icke är droppfritt. Denna underbara springkälla, som öppnar sig

rätt öfwer hufwudet, bidrager på dubbelt sätt till detta sällsamma ställes förskönande, emedan den fuktighet, hon sprider omkring sig, öfverdrager tak och väggar med en liflig grönska. Upplöst af månans sten och sedd ifrån sjön, förklarar denna grotta bäst själf, med sina lefwande, silfwerhvita wattenstrålar i det magiska halfdunklet, hwarföre man i Riddgafwel förlaggt själfwa trollresidenzet.

Ifrån denna bergsträcka nedsänker sig Dambergs sjöfida småningom och försvinner omärkligt i W. Tollstads stättland.

Om, under försöket att teckna en strand, som wäl kan hafwa något jämnligt inom Söderlandet, men icke inom S. göthland, en topographisk afhandlings afswarsamma fördringar någon gång mindre strängt blifwit åtlödda; så skall detta ursäktas af mången, som antingen redan är eller en gång blifwer bekänt med de föremål, Dambergs stränder förete. — I afseende på bergshöjdernes utseende wid landsidan, är så mycket mindre att anföra: de hafwa alls ingen yttre märkwardighet, och kunna derföre endast anmålans med sina namn. Utför södra ändan upprepa sig de höga och ojämna Alvastrå Brannter, som sträcka sig i S. bortåt Alvastra Ruiner, der Klintebergen begynna; vidare åt N. Lilla och Stora Makersbergen, samt Blankebergen, hvilka gå framåt

nera ändan. Lwårstalsp upp i Berget äro Mar-
bergen i trakten af W. Wäggar.

1) Ifrån Wadstena till Ombergs nerre udde är kott
1 och en half mil, men till dess södra omkring 2 och
en half. 2) Lårob. i Geogr. af Palmblad, s. 270,
uppgifwer 794 par. fot öfwer höjdet och 524
par. fot öfwer Wetteren. Det förra numerkalet utgör
omkring 868 hv. fot och det senare 573 samma mått. I
Mineral. Geogr. af W. af Hisinger s. 202 utfattes
det runda talet 100 sammar, hvilket endast med några sam-
mar öfverstiger det nämnda höjdet. Föredraget har
jag under flera år afbidat Wetterens sista tillflykt, för
att från dess is kunna upmärksamma de viktigaste höjden.
3) Af Omr., upp, dän. Om i, den sjuende, givende, då-
nande. 4) Efermans Oskert. de Monast. Alvastra s. 19.
5) Jungrens hufvud, hvilket består af en lös liggande
sten öfver hennes gula brägt, är grått och anses derföre af
ortens folk vara öfverdraget med en löja. Här af uppstår
alltså en Runna, motbild till den nyss anförda Munk-
6) En dylik rystlig händelse tilldrog sig år 1326, emellan
Dorgsudda och Aludden. Runnorna har mången Hedning
utför dessa höjder gått till Wallhall. Mera påstående åttstu-
pa kunde han swärligen finna. 7) Lijeli Beskrifning
öfwer Wetteren s. 24. utfattar "några 100 alnar".
8) Wistingsö war under 12te och 13de århundradet säte
för flera Konungar. År 1216 begaf sig K. Carl XII i en
liten fiskarebåt ifrån Hjo till Wadstena, oaktadt stark storm
och fiskarens entredana höner att afstå ifrån äwentyret.
9) I äldre handlingar liwes Måga swel. Det gamla or-
det rd, som betyder gräs, kan lika lätt ligga till grund
för denna bergsträckas benämning. 10) I Alvastra Må-
te af Franzén, kallas hon mera poetiskt "Omias grä-
ta". 11) Dessa mätningar äro de enda, hvilka jag, af re-
dan anförda skäl, kunna verkställas.

2.

Mineralier, Källor och Wat- tendrag.

Ombergs hufvudmassa hörer till Uråldri-
ga formationen, och äger ingen synlig förbin-
delse med någon bergshöjd i grannskapet; men
knapt 1-8:delars mil i S. om Berget, intill Wet-
terns strand, uppsticka små bergkullar, hvilka
sedan sträcka sig nedåt Grenna, der de wåldigt
uppresas sig i höjden och hafwa med Ombergs
westra sida samma lager af Öfvergångs-
bergarter 1). Nedan på en bergklabbe, kallad
Hushagen, i Hästholms-wiken, träffas bitar af
samma slags Lerschiffer, som wid Mullstråerna.
Frändskapet emellan Omberg och Wetterens öfri-
ga strandberg i W. Tollstad, Ddeshög och wi-
dare åt S. nedåt Småland, är alltså tydlig,
och förbindelsen är endast afbruten af en obe-
tydlig wäl med sandstrand, i hvilken dock redan
en och annan klippa uppträder, ehuru föga höjd
öfwer wattenytan. Beträktadt från sjösidan,
förekommer Berget liksom hade det varit hop-
satt af idel upprättstående hallar, hvilka sedan
af någon kraft ifrån N. blifwit wrälta åt S.,
ty ditåt syfta i allmänhet gångarna af dess spric-
kor, som hafwa en ungefärlig lutning af 45°.

Likväl äger icke detta förhållande rum öfver allt: man ser bergmassan ofta söndersturen i alla riktningar, och till den grad, att källärror tåra sig fram ur grotthvalsöfen, ej blott wid Rödgafwel, utan flerstädes. Bergarten omverlar så mycket, att det är swårt att finna, hwilkendera som har öfverwigten, eller dukar under. Väl kallas den med ett ord: "röd, groftörnig Granit" 2), men sannskyldig Granit, med sina tre jemnt ordnade beståndsdelar, är det wäl icke. Likväl träffas klyftor öfverallt, som närma sig deråt, hwilkas öfverwägrande element är röd fältspath, och hwilka synas nära det multnande tillståndet. Äter finnas bredwid des-sa ganska hårda, jämna Gneis-hällar, såsom det tyckes i lika mängd närwarande, samt här och der Glimmerschifferns på lant stående lager. De twänne första bergarterna äro till betydlig del öfverklädda af Conglomerat, hwilkens skorpa, åtminstone wid Rödgafwel, är 68 fot tjock, eller derutöfver; ty i denna styckewis hopfogade, löst sammanhängande stenart, — som till stor del åstadkommer Bergets omtalade nedrasningar, emedan den i följe af sin sammansättning är för sådant mest blottställd — är så wäl grottan wid Rödgafwel, som wid Anudden o. fl. st., ingrafna, och han inträder åtminstone lika långt som dessa ifrån yttre wägen. Grottkorna i Conglomeratet hafwa utseende af en gammal, förfallen murning, ur hwilken det ena stycket efter det andra kan lösryes

kas. Den nedfänkta lokalen, wid Stockelycke-ängens strand, består af Glimmerschiffer, som är rödgrå, mycket blankande och sönderfaller i olift tunna lameller; sedan öfvergår den åt ömse sidor i andra bergarter, så wäl åt N. i Grytsbergen, hwilka splittra sig i hårda, tjockare skifvor, som åt S. i Rödgafwelsbergen, hwarest stenarten rodnar i aflofningen, liksom wore han öfverdragen af jernoxid, och kallas derföre af allmogon "Rödgafwels-sten". Nästan fotsbredda Quarts-ärror genomlöpa glimmerbergen, t. ex. i Stockelyckehammen, och desutom finnes wid uppgången till Omberg ifrån Brottesledet, eller wid sjelfwa Långbergswägen, ett större grnt af fet, halft genomskinlig quartz, hwaraf lösa stycken ofta innehålla öfver 10 alnar i omfrets.

Flera arter, hörande till Öfvergångsformationen, träffas wid Ombergs fot och gå stundom högt uppåt dess sidor. Förutan redan anförda Conglomerat, finnes ett litet lager af renare Sandsten, ett måltigare hwarf af Ferrschiffer under hela sträckan emellan W. Wägar och Elfwärums udde. Wid sistnämnda ställe begynner Sandstenen ensam, endast betäckt af en tunn jordskorpa, och sträcker sig sedan i N. bortåt Mickelstorpa-slätten. Lagret höjer sig blott 2 till 3 famnar öfver watten. Stenarten är ganska hård, ispäklad med quartz-bitar, hwarföre han och är otjenlig till slipstenar, och

nyttjas wid Borghamn endast för att skärpa den gröfre stenbrygnings-redskapen. Till qvarnstenar kan han dock användas, såsom ortens exempel visa, men är så sönderspräckt, att han måste hopsättas af flera stycken, för att erhålla omkretsen af en wanlig qvarnsten. Måhända är detta ringa sandstens-lager en utgrening af den så kallade *Getryggen*, ett sandstens-grund, som begynner i N. utför *Wifingsö* och utsträcker sig i detta väderstreck längs midten af *Wettern* upp till *Rödnedarna* och *Tiveden*, hwarest det, med *Bibehället* namn, uppträder på land och utgör gränsekillnaden emellan *Nerike* och *W. götthland*. 3)

Från *Mickelsterpa-slätten* begynner *Lerschiffen* att småningom höja sig åt N. till ett lager, som framåt *W. Wäggar* upphinner 20 till 30 famnar öfver wattenytan, med 20° lutning från lodlinien 4), från hwilken höjd den åter efter hand sänker sig och omärkligt försvinner inpå *W. Wäggar*. I anseende till bredden fortfarande lagret ett betydligt stycke inåt *Stogen*, tills det i S. hunnit wäggen af *urberget*; det är ofwanpå betäckt af *skog*, *gräswall* och *kärddy*, och har, så wäl i sina moras som på sina *sjöbrannter*, samlat det rikaste antalet af *fällhynta phanerogamer*. Lagren hwila icke *flotlägrigt*, utan stå uppresta på *kant*, såsom *Rättwils* i *Dalarna*, hwilket bäst synes på *sjöbotten* utför *Mullstråerna*; ty så snart de uppfuga öfver watten,

är all ordning i deras läge försvunnen och deras nakna brannter likna ett plötsligen stelnadt *sjöswall*, — ett tydligt bewis, att bildningarna i *Elfwärums-wiken* tillkommit under en ganska orolig period. I *Mineral. Geogr.* så wäl af *texten*, som af *Tab. 1.* antydes *Mergelschiffer* liggande ofwanpå *Lerschiffen*, hwarmed förmodligen menas de *hallar*, som i motsatts mot den förra äro till *färgen* askegrå, *fråsan* med *syror*, *varierande* ifrån 1 till 12 *tums tjocklek*, och äro alls icke *klyfbara* eller *sönderwittrande* i *luften*. Det är *Lerschiffens* söndersmulande, som gifwit *Mullstråerna* likhet med ett *jordras*.

Wida *wigtigare*, än de nu anförda *Swergängsbildningar*, är det lager af *Kalksten*, som wid *Bergets* norra ända och östra sida upptäckes på *Wetterns* botten, ett långt stycke utifrån *stranden*, såsom ett *huff*, *stenlagdt* *golf*, och sedan på *land* uppfiger till en *medelhöjd* af 20 fot öfver wattenytan. Lagret är wid *Omberg* betäckt af 2—6 *fots tjock jordkorpa*, och har öfwerst *mindre rediga hwarf*; men så snart man nedgått *almsdjupt* under *ytan*, taga de *ordentliga hwarfwen* sin *början*, hwilka ligga i *utmärkt regulier ordning*, och låta *klyfwa* sig i *vertical* och *horizontel riktning*, till 1—18 *tums tjocka hallar*, hwilkas *sammansättning* tilltager i *fasthet*, i samma *mohu* man *nalkas* *medelbjupet*, hwarefter *hårdheten* småningom be-

gynner att aftaga, tills kalkbådden omsider öfvergår i liksom hårdnad lera. Färgen är någon gång rödbrun eller marmorerad, wanligen grå, brottet mindre chrySTALLINIST än jordaktigt. Petrificater finnas i ringa antal, nästan utestående i de öfra lagren och endast de wanligaste Entomofrakiter och Orthoceratiter. De senare äro stundom så uppfyllda af chrySTALLISERAD kalkspath, att de wid afbrytningen likna en saltmasa, ofta äro de färgade af jernoxid. Uppåt landet förekomma dock petrificater i större mängd, uti lösa, fringspridda kalkstenar. Kalkstenslagret lutar åt S. och har, ehuru föga högt, en betydlig utsträckning i widd: det utgör basis för hela slättlandet emellan Wetteren och Røxen, eller emellan städerna Linköping, Skeninge och Wadstena, och upptager under denna utsträckning rymden af 57 socknar 5). Liksom Storfalan i W. göthland torde denna flotrakt wara den wigtigaste orsaken till slättlandets ursprungliga fruktbarhet. Blott på fem ställen är lagret öppnadt till kalkstensbrott: Borghamn, Råsnäset, Rongs-Norrby, Ljung och Berg; men flerstädes på slättlandet är dock så rik tillgång på lösa kalkstenar, att mindre kalkugnar på många ställen äro upprättade. På flera ställen öfwan på Ömberg träffas af denna bildning; wäl icke i något ordentligt lager, men understundom i nog stora partier af lösa stenar, hwilka bäst upptäckas der hwitlersbäckar genomskurit marken. Wid Berg är lagret fullkomligt genombrutet, och

besinnes hwilande på ett slags Alunschiffer. Detsamma kunde wäl förmodas wara förhållandet wid Ömberg, aldenstund denna Schiffer träffas helt nära i grannskapet och bildar den så kallade Guldkullen i Wäfwersunda socken, der han uppträder i dagen, med de wanligaste blinda Entomofrakiter och hwarf af strålig Drifsten med inbäddad Lefwersten 6); men den märkwärdiga anomalien förekommer likwäl wid Borghamn, att man wid ett djup af 33 fot från öfwersta kalkhwarfwet och 18 fot under Wetterns wattenhorizont, der man nu anser lagret wara genombrutet, påträffat en schifferbildning, som både till färg och consistence kommer närmast upptorkad blålera, utan att det ringaste tecken wisat sig till sådan Brandschiffer, som finnes wid Guldkullen, eller som wanligen ligger under kalk. Denna schifferart är så hårdt fästad wid kalkstenen, att den medföljer till flera tumms tjocklek, då den senare upptages, och båda tyckas wid hastigt påseende utgåra samma masa. Schiffern sönderfaller hastigt i luften och fräser för saltpeterssyra, hwilket sednare alldeles icke inträffar med Guldkullens. Hurwid han nedstiger på djupet, tills han tilläfwentyrns möter sandbädd, eller om Kalken efter något afbrott åter begynner, har i anseende till wattenmängden ännu ej kunnat utrönas, ehuru likwäl en sådan omwärling rygden synes wara antydd i de högre kalklagren, der de horizonte-

la sprickorna finnas stundom igenfyllda af tunna schiffer-lameller. 7)

Ett stort antal af Källor finnas öfverallt i Dmberg, så wäl wid bergsfoten som ofwanpå, wid hwarje bebodt ställe och i de wäldaste trakter. Af dessa är Mineral-Källan wid N. Djulebet strar i S. om Guldkullen, den märkwardigaste. Wattenet smakar föga af främmande ämnen, i jemförelse med andra mineral-källor, och begagnas sparsamt, utan synnerlig förmon af ortens inwånare. Uppå Berget finnas de, i traditionelt afseende, bekanta Hållkällorna, om hwilka mera på sitt ställe. Af Väcker förekomma likaledes en stor myckenhet, som nedströmma från många af Bergets branter och ofta medföra kalk, Bleke 8), wänligen kallad hwitlera. Den största af alla, är tilläfwentyr den som nedkommer wid uppfartswägen till Hoje, och hwilken fordom dragit en sqwaltqwarn; den namnkunnigaste är den så kallade Hwitlersbäcken, som nedströmmar öfwer Mullstråerna, och från sjösidan lätt upptäcket såsom ett mjölkfärgadt bälte öfwer schiffer-hwarfvet. Bleket är hwitt som wanlig krita, finnes stundom incrusterad, såsom i Rödgafwels-grottan, på stenar i hwitlersbäckar m. m., än sammansintradt i porösa klotformer, men wänligast förekommer det såsom lös mylla, hwilken samlat sig i så höga wallar, att den bäckarännil som genomströmit dem ofta löper undan-

gåmd i djupet. Så är ibland annat förhållandet på Mullstråerna, hwarest, liksom på flera andra ställen, ortens allinoge hämtar ett årligt förråd till sina stugors hwitmenande. Men af uraktlåtenhet att binda färgämnet med limwatten, hwitmena dessa wäggar tillbaka allt som med dem kommer i beröring, och äro derföre högst beswärliga. I hwilken mängd detta Bleke, hwartill de i myckenhet utspridda kalkstenarna förmodas gifwa ämnet 9), är utbredt öfwer Dmberg, kan slutas deraf, att sjöbergen hafwa hela fält hwitmålade af sådana bäckar, som nedsqwala höst- och wårtid.

Fordmänen är i allmänhet drig. Mergel förekommer någon gång, såsom i Hoje storsång. Öfwerhufwud kan sågas att granit-klippan är tunnt betäckt. Den rikaste vegetationen förekommer i grannskapet af kår och mosar, hwilka i sig sjelfwa äro nästan ofruktbara och upptaga en stor widd af Dmberg. Sådana äro Hålmossen, Surmossen, Germundsstall 10), m. fl.

Den nog allmänna och gamla meningen, att wid Wetterns kuster skall finnas ädla stenarter, såsom Agater, Carneoler, är sannolikt grundad på ett misstag. De fynd, man framwisat och hwilka understundom undergått grofslipning, äro, så widt mig är bekant, icke annat än färgade quartzbitar. Så är förhållandet

dagen. Att upptaga något wanligt, eller ock sådant som icke egentligen tillhör Omberg, kunde wäl betraktas såsom en afvikelse från planen i detta arbete; men det torde ej böra anses olämpligt att lemna rum åt de allmänare naturfremålen af djur-rikets högre ordningar, liksom åt det i Ombergs närmaste gränspåförekommande verkliga anmärkningsvärda.

Dåggande Djur.

Af dessa kan man endast nämna de vanligaste, såsom *Viverra Lutra*, Utter, understundom sedd wid foten af sjöbergen; *Mustela Martes*, Mård, ofta skjuten i Omberg; *Erminea*, Weßla, icke allmän här i orten; *Candida*, Leffatt, med föregående i stenrör wid Hoje. *Meles Taxus*, Gråffwin, mycket allmän i sjöbergen. *Canis Lupus*, Warg, icke hemma här, men under den tiden Omberg war Djurgård, gjorde han tät besök inom dess område och anställde stora nederlag ibland Hjortarna; *Vulpes*, Råf, vanlig här som annorstädes, och fångas i gropar wid bergsfoten; *Cervus Elaphus*, Kronhjort, fanns, äfwen som den följande, i stort antal, medan Omberg war djurgård, och är ännu icke alldeles utrotad; ses någon gång på höjderna af Allvästra branter, och kan äfwen fås i sjöbergen; wistades fordom håldst i Dagsmoße; *dama*, Doshjort, är wäl sedan år 1805 alldeles utrotad; *Lepus timidus*, Hare,

talrik, men ertappas icke lätt af jägaren, emedan nästan inga gårdesgårdar finnas; så att han obehindrad stryker rakt fram, såsom råfwen.

Foglar.

Falco Tinnunculus, L. Tornfalk; *Chrysaetos*, Linn. Kungsörn; ehuru man berättar, att denna Örn skall finnas i Omberg, har det icke lyckats mig, att blifwa honom warse; *Albicilla*, Linn. Hafsörn; bor i toppen af en murknad 1-4-dels mil norr om Elswarum och lika långt från stranden. Boet som är sammansatt af ris och stakar, är släkt och innehåller wid påß 3 alnar i diameter. Man har der i flera år funnit twänne ungar, som blifwit födda med fisk, eller traktens gåsungar. Under en kulan höstdag 1828 såg jag twänne wid S. Djurl. som woro så tröga och olustiga, att man kunde nalkas dem på 20 steg, innan de försökte att flyta sig ur stället; *Milvus*, L. Glada; *rufus* Lath. Rårhöf; *apivorus* L. (Zetterst. Lapst. Nesa), Slaghöf; *Nisus* L. Sparfhöf; *Buteo* Linn. Dwidfogel; *Strix Nyctea* L. Hjälluggla; synlig i orten blott under flyttning; *passerina* L. Sparfuggla; *Bubo* L. Berguf; *Otus* Linn. Skogsuf, Hornuggla; *Aluco* L. Haruggla. *Lanius Colurio* L. Allmän Lörnstata. *Coracias Garrula* Linn. Blåkråka. *Muscicapa atricapilla* Linn. Flugfång. *Saxicola Rubetra* Meij. Busksqwätta. *Accentor Modularis*, Koch. Ternsparf. *Sylvia*

Atricapilla Lath. (Zett. Lapst. Nesa), Swartz buswad Sångare, *rubecula* Lath. Rödhalv-Sångaren; *regulus* Lath. Kongsfogel. *Turdus musicus* Linn. Klodra, Klera, Sångtrast; bygger vanligen tätt intill stammen i mindre, quistfula, mosflupna och ruggiga granar, 2—4 alnar från marken, ett temligen stort bo af mossor och quistar, som inuti är slätt och blankt. Den som åstundar att uppsöka och uppfostra ungarna till denna fogel, som kan anses för en bland de herrligaste sångare i Norden, vinner merendels lätt sitt första ändamål, om han mot slutet af Maji genomsköler mindre grandungar, der Sångtrasten har sitt tillhåll. Träffas ännu ägg, så måste man, ofta sig att widröra dem, ty i motsatt fall ligga de vanligen dagen derefter sönderhackade och utkastade ur nästet. *Merula* Linn. Koltrast; de yngre af hankönet hafva första hösten mörkt näbb, med några smala, gula strimmor, och först efterhand blifwer den alldeles gul. Hans sång är djup, melancholisk, kan ske stönare än sjelfwa Sångtrastens, ehuru icke så omverlande. I stället att denne ifrån de högsta trädtoppar låter höra sina otaliga variationer, sitter den dystre Koltrasten vanligen undangömd i de tätaste busknår, och utgjuter för sig sjelf sin stilla klagan. *Cinclus aquaticus* Bechst. Strömsfåre. Wid Bergets wattendrag. *Motacilla flava* L. Gul-ärta. Ej sällsynt. *Anthus pratensis* Bechst. Änglärka. *Alauda arborea* Linn. Trädlärka. *Parus ater* L. Swartmes;

cristatus L. Lofmes; *palustris* L. Rårmes; *caeruleus* L. Blåmes; *caudatus* L. Swartmes. *Corythus Eucleator* Allmän Tallbit, i orten Waktel. *Picus Martius*, Linn. Tyrkråka; *viridis* L. Gröngöling; *major* L. större Hackspett; *minor* L. mindre Hackspett. *Crucirostra abietina* Meij. (Zett. Lapst. Nesa); *Hirundo riparia* L. Strandswala. *Caprimulgus Europaeus* Linn. Nattfjärra, Nattblacka. *Tetrao Urogallus* L. Tjäder; har blifwit skjuten i Smberg, men torde nu mera knappt finnas der; *Tetrix* L. Dre; då Dagsmoose ännu war öfwerwärt af tallskog, anställde han der sina wårlekar och war samlad i stort antal. Träffas der ännu och i Berget sparsamt; *Bonasia*, L. Hjärpe. *Charadrius apricarius* L. här i orten Åkertupp. *Ardea Grus* L. *Grus cinerea* Bechst. Trana. Wistans här såsom flyttfogel i otalig mängd hwarje höst och wår. *Ardea Ciconia* L. *Ciconia alba*, Brisf. Stork. Har någon gång blifwit sedd och till och med skjuten i Smberg. *Ardea cinerea* L. Håger. Wid Låferns stränder. *Scolopax Arqata* L. *Numenius Arqata* Lath. Spof; *Phaeopus* (*Numenius* Nilss.) Småspof. *Rusticola* L. Morfulla; *Gallinago* L. Horsköf. *Tringa Ocropus* L. *Totanus Ocropus* Nilss. Enkel Beccasin; *Hypoleucos* (*Totanus* Nilss.) Snåppa. *Colymbus Arcticus* L. Lom. I Låferen. *Sterna Hirundo* L. Lärna. På Wetterns dar, t. ex. Jungfrun. *Larus fuscus* L.; *canus* L. Fiskmåse. Båda wid Måkebergen. *Anas-*

Cygnus Retz. *Cygn. Melanorhyncus Meji.* Ewatt. Synes någon gång vartiden till ett antal af 8—10 i Låtern och Wetttern. *Anas hiemalis* Linn. Ahlfogel; *fusca* L. Svårta; *clangula* L. Snipand; alla i Wetttern. *Anas Anser* L. *Anser Segetum*, Wechst. Wildgås; hitkommer i oerörliga skaror hvarje höst och vår; dröjer wid den förstnämnda årstiden dubbelt längre, än wid den förra; wid på 6—8 veckor. *Pelecanus Carbo*, L. *Carbo cormoranus* Meji. Hafs-tjäder. I Låtern utför Dagsmoose.

Fiskar.

Wettterns märkvärdigare Fiskarter, hvilka äfwen till större delen tillhöra Ombergs strand, äro upptagna i Bih. 3. Wetttern.

Amphibier.

De wanliga och nästan alla såsom Swenska kända Ormar finnas äfwen i Omberg; såsom *Coluber Berus*, *Prester*, *Natrix* m. fl. Den sällsynta *C. laevis* är af Hr Goës flera gånger funnen i grannskapet.

Insecter. (Uppgiften af D. Engeström.)

Coleoptera: *Aphodius villosus*. *Trichius nobilis*. *Hister rotundatus*. *Ips ferrugineus*, 4-notata. *Nitidula strigata*. *Peltis limbata*.
Ano.

Anobium pusillum. *Ptinus crenatus*. *Mallochius cardiacae*. *Buprestis conspersa*, *chryso stigma*, *tarda*. *Trachys nana*. *Cyclurus rostratus*. *Harpalus meridianus*. *Omalium assimile*, *porcatum*. *Tachyporus pedicularis*. *Aleochara rivularis*. *Oxytelus cornutus*. *Anthicus monoceros*. *Calopus serraticornis*. *Anisotoma castaneum*. *Cistela sulphurea*. *Salpingus planirostris*. *Rhynchaenus Scanicus*, *trimaculatus*. *Bostrichus asperatus*. *Colydium elongatum*. *Haltica testacea*. (Gyllenh. *Fauna Svec.*) *Coccinella bipustulata*, *flavilabris*, *hiscoidea*. *Prionus coriarius*. *Rhagium mordax* Fabr. *Saperda oculata*. *Callidium arietis*. (Paykull *Fauna Svec.*)
Diptera: *Chrysops lugubris*. *Anthrax Aethiops*. *Bombylius minor*. *Empis borealis*. *Stratiomys nigrita*. *Baccha elongata*. *Eristalis semirufa*. *Tachina ruficeps*. *Tetanocera crinicornis*. *Tephritis pantherina*, *radiata*. *Tanypeza longimana*. *Heteromyza oculata*. *Psilopa incurva*. (Fallén *Dipt. Svec.*) *Hemiptera*: *Tingis costata*, *foliasea*. *Cydnus umbrinus*. *Lygaeus Rolandri*, *Tiliae*. (Fallén *Cimic. Svec.*) *Eupelix cuspidata*. *Flata nervosa*. (Fall. *hemipt. Svec.*) — Den utmärkta *Erebia Dejanira* är af D. Goës funnen i Omberg och trakten talrikt.

Ombergs Bärthistoria är deremot ganska sorgfälligt undersökt. De osförmodade upptäckter, hvilka här tid efter annan blifwit gjorts

Da, hafwa hitfört allt flera af denna Wetens-
 skaps Åskare, så inom som utom Fäderneslan-
 det, och resultatet af deras förenade bemödan-
 den har sålunda utfallit, att wäl intet ställe
 inom Scandinavien äger en lika rik samling af
 wäxt-afster inom lika omkrets. De flera slags
 bergformationer som här förekomma, och den
 i följde deraf omverlande jordmånen; Bergets lä-
 ge wid ett mäktigt watten midt emellan Swe-
 riges norra och södra landskaper, hafwa gemens-
 samt bidragit att sammanföra denna mångfald
 af kallare och warmare tracters wäxt-producter,
 de oberäknade som naturligen tillhöra localen.
 I nedanstående förteckning, som öfwerhufwud
 upptager det sällsynta eller mindre allmänna,
 har man icke ansett det ur sin ordning, att til-
 lika anmäla de växter, som blifwit funna i Dags-
 mosse, alldenstund den ligger wid hufwa foten
 af Omberg, och desutom förekommer i den oeco-
 nomiska afdelningen af närwarande försök, —
 det må nu wara, att ur nämnda mosse, som
 efter astappningen icke mera är sig lik, en och
 annan der funnen wäxt möjligen förswunnit.
 Blott någon gång anföras växter, som icke till-
 höra Ombergs eller Dagsmosses, utan ortens
 märkwärdigheter. Uppställningen är inrättad ef-
 ter Prof. Wahlensbergs Flora Svecica.

Phanerogamer:

Circaea alpina. Sierst. på fluggrifka ställen

i Berges. Fuktig svartmylla. *Utricularia mi-
 nor, media.* Dagsmosse åt Tåfrens trakt. *Val-
 leriana officinalis,* Wändlerot 1). Sierst. såsom
 i Stockelycke-ängen på sjöbranterna, på stranden
 wid Hofwandset i Roggslösa socken, m. m. Om-
 verlande jordmån. *Scirpus acicularis,* Dags-
 mosse, utåt tallfogen; *compressus,* Switlerébäc-
 ken nära Mäkelstorpasläkten; *sylvaticus,* Drob-
 by bro, wid S. Djurl. *Eriophorum latifolium,*
gracile. Dagsmosse. *Panicum viride.* Utför W.
 Djurl., wid ett torpställe som kallas Wädret.
 Sandblandad äter. *Alopecurus pratensis* 7 *ni-
 gricans.* Fet, fuktig ångwall. *Milium effusum.*
 W. Wäggar wid stranden. *Arundo stricta, epi-
 gejos,* Dagsmosse; *Calamagrostis,* sjöbergen. Sa-
 rig grund. *Melica uniflora,* i sjöbranterna wid
 W. Djurl. i sällskap med *M. nutans; ciliata,*
 Stockelycke äng på sjöklipporna; Sjödgafwel; Ål-
 wasira branter midt för Klosteraninerna; grus,
 sterilt. *Holcus lanatus,* sjöbranter åt södra än-
 dan; *mollis,* wid en bergesfot upp i fogen, till
 höger, när man går ifrån Elswarum ned till
 stranden. *Hierochloa odorata.* Dagsmosse. Dy.
Poa compressa, Dagsmosses aflöpsbåle, utför
 Ålwasira. Elswarum; *angustifolia,* Dagsmosses
 aflöpsbåle, midtför S. Djurl. *Glyceria distans.*
 Ut sjöbanten i ett lärr, mellan Westerlösa och
 Wettern. *Triodia decumbens.* Sierst. *Bromus*
sterilis? Marbergen; *asper,* wid ett wattendrag
 mot södra slutet af W. Wäggar, några famnar
 upp från stranden; Klappur och wät schifferjord;

flugga; *giganteus*, Mullstråerna i schiffermylla; på sjöbranterna S. om Riddgafwel. *Brachypodium pinnatum*, β *gracile*. Mullstråerna i schiffer; W. Djurledets ång. *Avena fatua*, Landhafra. Kringdres isynnerhet af Wallgås, hvilka, såsom man påstår, ofta lemna honom ifrån sig osmåltad; *flavescens*, troligen hitkommen wid odlingen af följande; Wårtställe flerst.; *elator*, flerst. *Sesleria caerulea*. Hoje ång. *Lolium temulentum β *arvense*, *tenue*. I åkerlyckor wid N. Djurl., kalkgrund. *Triticum caninum*. Mullstråerna. Schiffermylla. *Montia fontana*. I Bergets wattenhålör; Dagsmoße. *Scabiosa columbaria*. W. Wäggar; Riddgafwel; Stockelycke ång; utför W. Djurl. på Borg, m. m. örig grund. Synes wiða år alls icke till. *Sherardia arvensis*. I ett åkergårde wid Nyby, S. om Umberg få ex. Sand- och lerblandad åker öfwer kalkgrund. *Asperula odorata*, W. Wäggar strand; *tinctoria*, Borg och fl. st. åt sjösidan. Grund, mager jord. *Galium silvestre*. I skogen åt sjösidan. *Cornus sanguinea*. Sjöbranter S. om Riddgafwel; Wäfwersunda storång, m. m. *Aphanes arvensis*. På ortens trädsgården. Mager lera. *Tillaea aquatica*. Dagsmoßes brädd wid Låfern. *Lithospermum officinale*. Fl. st. såsom nära skwaltqvarnen wid uppfartsvägen till Hoje; Borgs ruiner, m. m. Grus, magert. *Pulmonaria angustifolia*. Nära W. Wäggar emellan twänne bergklyfter. 1811 Agrelius. *Symphytum officinale*. Ewållången wid Borg-*

hamn. Fuktig, örig grund på kalk. *Myosotis scorpioides β *parviflora* (*M. lingulata*. Fries Nov. Fl. Svec. ed. 2.); *stricta*, grund matjord; *Lappula*, Alvastra ruiner. *Lysimachia numularia*. Dagsmoße i småtåppor wid landsvägen, emellan Korset och S. Djurl. Fuktig ångvall. *Anagallis arvensis*. På åkerrenar wid Alvastra och öfwerallt i orten. Blandad jordmån. *Campanula Trachelium*, i alla Umbergs ångar; *latifolia*, Hoje storång i hafelbuskar; Wäfwersunda storång; S. om Broby bro wid afloppsdi- ket; sidländt; *cervicaria*, uppom Germunds stall, något från sjön. *Verbascum nigrum*. Öfwerallt i gårdesbackar. Grus och sand. *Hedera Helix*, Murgrön. Denna sköna, ständigt gröns- kande ranka kläder hela bergväggar wid Mar- bergen. Blommar ej här i orten. *Chenopodium polyspermum*. Hoje gårde. *Ulmus campestris*, Alm. Talrikast wid Alvastra; sparsamt i sjöklipporna. *Sanicula europaea*. Flerst. *Torilis Anthriscus*. Fl. st. såsom utmed vägen nedom Alvastra branter m. m. *Daucus Carota*, Morot. Wid Dahls Hårads landsvägsrenar. *Selinum carvifolia*. Hoje storång. *Athamanta Libanotis*. I backar mellan Hjesan och Wetteren. *Heracleum Sphondylium β *angustifolium*. I en boklund wid Hoje. *Angelica sylvestris*. Fl. st. på sidländta ångar. *Phelandrium aquaticum*, Ståkra. Denna för hä- star såsom farlig anseddä wårt träffas här flers- klådes i örent, sumpigt watten, såsom i Dags-**

moße, i Låtern, m. m. När man öppnar rosetens ihålliga skjell, finnes han stundom uppfylld af små skalbaggar, hvilka just medföra faran för ett djur, som icke idigstar och råkar nedsvälja dem okrosade. Der dessa skalbaggar icke äro förhånden, kan Ståkrän ätas utan fara, äfwen af hästen. *Cicuta virosa*, Språngört. Växer lyckligtvis sparsamt utmed Dagsmoßes brädd wid Låtern. Tros till och med förgifta mättnet för beskapen. Wet. Acad. Handl. 1774. Är likwäl måhända mindre farlig här, än i sydligare länder. *Drosera longifolia*, samt β *angelica*. Dagsmoße. *Allium ursinum*, St. Britae Röt, växer i mängd bland kustar och moras wid södra trakten af Stråerna; Kärrmylla; *scorodoprasum*, *arenarium*, i sjöbranterna wid Bergets södra ända. *Convallaria multiflora*. Wid N. Djurl. i Charlottenborgs äng. *Juncus squarrosus*, *stygicus*. Dagsmoße. *Peplis Portula*. I lergropar mellan N. och S. Djurl. *Rumex Hydrolapathum* (*R. aquaticus*. Fries Nov. Fl. Sv. ed. 2). Wid Broby bro. *Scheuchzeria palustris*. Allmän i Dagsmoße, m. m. *Epilobium hirsutum?* *pubescens*, wid Dagsmoßes afloppsrike, S. om Broby bro; *roseum*, *tetragonum*, wid bäcken intill Stockelycke Källa; fet, fuktig jordmån. *Daphne Mezereum*, Libast. Wid Stråerna bredvid *A. ursinum*; desutom talrikt i orten, såsom i Charlottenborgs äng, m. m. *Polygonum dumetorum*, fl. st. i Bergets backar; *minus*, på sidl. stället i Berget. *Adoxa*

moschatellina. Fl. st. i flugga. *Elatine Hydro-piper*. Wid Wetterns strand S. om Riddgafvel. *Monotropa Hypopithys*. På höjden af Mullstråerna o. fl. st. i skogen, på granrötter. *Pyrola chloranta*, *media*, i skogen; *minor*, *uniflora*, i Curmoßen, på mossstupna stubbar. *Chrysosplenium alternifolium*. Wid wattendrag på östra sidan, m. m. *Saxifraga tridactylites*. På de flesta torftal, så inom som utom Dmberg; på Rogslösa och Wäfwersunda Kyrkans ringmurar, o. s. w. *Silene noctiflora*, fl. st. i sädda åkrar; *swartmylla*, stundom lera; *rupestris*, på sjöklipporna. *Stellaria glauca*, *uliginosa*, dy och kårwall, såsom i Wäfwersunda storäng, o. fl. st.; *nemorum*, fl. st. på fluggrika ställen. *Lychnis dioica* & *sylvestris*. N. Djurledets äng. *Cerastium aquaticum*, wid Broby bro; *viscosum*, allmän på fuktig jordmån. *Spergula arvensis* β *pentandra*. I skarpa bergsprickor. *Sempervivum tectorum*, Lallöl. På flera torftal i orten. *Crataegus monogyna*. Allmän. *Sorbus scandica*, *foliis basi subpinnatifidis*. På sjöklipporna S. om Riddgafvel. *Mespilus Cotoneaster*. Allmän. *Rosa rubiginosa* (*R. svavifolia* Fries Nov. Fl. Svec.); wid uppgången till Hjesan och wid landsvägen; *canina*, *mollissima* (*R. tomentosa* (Fries N. F. S.); *cinnamomea* (Fries N. F. S.); Hjerstades i Berget. Wid Rosenwall, som tycks hafwa sitt namn af dess törnsor, wåra flera Rosae i stort parti. Stället ligger emellan Nyby Gåstgifswaregård och Wadstena.

Rubus caesius, i ångar och hagor wid N. Djurl. *Chamaemorus*, Hjortron, Dagsmoße. *Fragaria collina*. Bl. st. på Bergets torra backar. Grufig mark. *Potentilla norvegica*. Wid stranden i trakten af Skråerna. *Tilia europaea*, Lind. Sparsamt i sjöbergen och i Stockelycke-ång. *Aquilegia vulgaris*, Ackeleya. Wild öfwer hela Dmberg och i traktens ångar. Växer nästan all slags jordmån. *Ranunculus Lingua*, Dagsmoße, Broby bro; sank wall; *reptans*, wid stranden utför Bergets södra ända. *Anemone ranunculoides*, Gullsippe. Denna vackra Sippe, som är liktidig med de allmänna, och som i hela S. göthland knappt är bekant på något annat ställe än Korshagen W. om Norrköping, hwarest blott få ex. uppfomma hvarje år, är här lika allmän som den blå och hvita, och gul-flåder hela östra bergfoten, isynnerhet åt norra ändan. Dessa trenne Sippor wåra ofta tillsammans i stora grupper, och bilda ett färgspel, som, i förbund med den sköna årstiden, gifwer en herrlig anblick. Kalkgrund. *Thalictrum simplex*. Emellan S. Djurl. och Dagsmoße. *Tevorium Scordium*, Hångers ång i Källstads socken, S. om Dmberg. *Mentha sylvestris*? Dagsmoße; *aquatica*, Broby bro. *Lathraea squamaria*. Östra bergfoten, emellan Djurfälla och Drottsteden, wid ekerdötter. *Bartsia alpina*. I Dagsmoßes sankt ångtäppor, emellan S. Djurl. och uppfartsvägen till Heje. *Euphrasia odorata*. I åkrar omkring Alvastra, m. m. allmän.

Melampyrum arvense. I torra gårdesbackar mellan S. Djurl. och Alvastra. Grus och sandwall. *Antirrhinum minus*. I trädesgården wid Rogg-lösa wäderqvarn, wid Nyby o. fl. st. *Limosella aquatica*. Wetterns och Låterns stränder. *Linnaea borealis*. I bergets fog. *Draba muralis, incana*. Sjöbergen. *Myagrum paniculatum*. S. Djurl. åkrar, o. fl. st. allm. *Lepidium campestre*. Låtern, o. fl. st. *Dentaria bulbifera*. Enligt ett gammalt Herbarium växande på Dmberg. Eljest wid Sättra i Rödks socken. Doct. Goës. *Cardamine amara*, Stockelycke o. fl. st.; *umbrosa*, wid lergroparna utmed vägen åt N. Djurl.; *hirsuta, impatiens*, nära Hällkällorna o. fl. st. upp i fogen; på drig grund i skugga; *Wärfversunda storång*. *Erysimum hieracifolium*. På stranden wid Mullstråerna och W. Wäggar. Gryt och schiffermylla. *Geranium bohemicum*, i en åkerlycka, tillhörig Drottsteden; *lucidum*, Rödgaßwel; Borgs udde, m. m.; stenrös; *columbinum*, Rödgaßwel; Stockelycke ång, nära sjön; stenrös. *Malva rotundifolia borealis* Sprengel, S. V. Wid W. Djurl. m. m. *Corydalis bulbosa*. På Borg, östra sidan. Mofjord. *Polygala comosa*, Stockelycke ång; fuktigt bleke och grus; *amara*, jämte föregående; *β sylvestris*, i betet wid S. Djurl. *Lathyrus sylvestris*, Mullstråerna wid stranden; gryt och schiffer; *palustris*, i ångar wid Dagsm. emellan N. och S. Djurl.; sidländt. *Vicia sylvatica*, Mullstråerna, i Schiffer; Stockelycke-ång o. fl.

st. på sandblandad hårdwallsång; *cassubica*, i en boklund wid Hoje. *Phaca pilosa*. Mullstråerna wid Hvitlersbäcken, några famnar högt från stranden, o. st. st. wid Ekråerna. Schifferjord. *Astragalus glycyphyllus*. Ekråerna, m. m. Schiffermull, eller torra grusbäckar. *Trifolium hybridum*, Nivåstra dilescenar; *procumbens*, Marberg; Riddgafvel på höjden. *Hypericum hirsutum*, W. Wäggar wid stranden; *montanum*, W. Wäggar wid stranden; ofwanpå Riddgafvel. Väcker talrikast i den så kallade Stora Linan, emellan Westerbösa och Wetteren. Brig grund, på senare stället ofwan kall. *Prenanthes muralis*. St. st. åt sjösidan. *Ewartmylla* och *slugga*; öppna rds o. s. w. *Apargia hispida*. Hoje ångar. *Hieracium dubium*, på backar kring Hoje; Rögslösa Prestgårds ång; brig mark; *colinum*, (Fries Nov. Fl. Sv.), på backar wid Hoje; *sylvaticum*, i Svällången wid norra udde; *paludosum*, Germunds stall, o. st. st.; talrik i orten; dy och fastare wall. *Filago minima*, (Fries Nov. Fl. Sv.) Emellan Esvarum och Wetteren. *Serratula tinctoria*, Skåla-gräs. Allmän. *Carduus heterophyllus*, Wäfwers. storång; *acaulis*, allmän. *Onopordon Acanthium*. Nivåstra Klosterkälla; W. Djurl. o. st. st. *Eupatorium cannabinum*. Emellan Mickelstörpa-slätten och Ekråerna, i sjöbranternas moras. *Artemisia campestris*. Riddgafvel, m. m. *Inula salicina*. Stockel. ång; Wäfwers. storång, m. m. Sjöländta, *Arnica montana*. Dumberg?

St. st. i orten. *Jasione montana*. Allm. på backar. *Viola persicaefolia* (Fries N. Fl. Sv.) i bergspringor; *mirabilis*, på Bergs ruiner. *Impatiens Noli tangere*. Emellan Germunds stall och Ekråerna. Juktig svarmylla. *Satyrium odoratissimum*. Hoje storång, åt norra ändan. Kall, wät mergetjord. Har ännu räddat sig undan slåbackningen. Wäfwers. storång. Guds. *Herminium monorchis*. I alla sjöländta ångar på och wid Dumberg. *Ophrys myodes*. I sjöslåp med fdreg. Allmän. *Malaxis monophylla*. Surmossen, på mostupna stubbar, sparsamt. Upptäcktes lättast under torra somrar. *Serapias latifolia*, *β atrorubens*, Mullstråerna midt emellan höjden och foten; Schiffermylla. Följer i sparsammare antal Hvitlersbäcken långt uppåt skogen; Bleke; *palustris*, i alla sjöländta ångar, ofwanpå och wid Berget. *Listera cordata*. Dagsmose. *Neottia repens*. I Bergets barrskog. *Cypripedium Calceolus*. I en boklund wid Hoje, och st. st. i orten; såsom i en ång nära Rögslösa Prestgård. *Callitriche tenuifolia* (Fries N. Fl. Sv.). I Bergets wattengropar. *Typha angustifolia*, Låfern, wid lanten af Dagsmose; *latifolia*, i ett wattenhål, nära Holmen (boställe), i Dagsmose. *Carex pulicaris*, *nichroglochin*, *leucoglochin*, *Codorrhiza*, i Dagsmose; *paniculata*, *intermedia*, Broby bro; *arenaria*, mellan Borghamn och Gamla Stenbrottet; Klappur; *elongata*, Broby bro; *loliacea*, i Bergets får; *remota*, Germunds stall; N. Djurl.

filiformis, allm.; *Drymeja*, Mullstråerna wid södra ändan nära strand; *N. Djurl. ång*; *digitata*, Broby bro; *ornithopoda, pilulifera*, i Ombergs klippor; *Buxbaumii*, emellan Elfvarum och Stocckelycke, wid sjökanten; *flacca*, allm.; *stricta*, värtst. som *E. Buxb.* *Myriophyllum verticillatum*. I Bergets wattengropar. *Alnus incana, Arre.* Bl. st. så wäl i Omberg som i orten. *Fagus sylvatica*, Bok. Allmännast wid Alvastra och Stocckelycke, der hon utgör hela lundar. Här är Bokens gräns i norr. *Salix limosa, amygdalina, hastata*, denna senare pilart wärer i S. om Broby, nära i S. om afloppss diket; *livida, fusca*; pilarternas stambåll är egentligen wid östra bergsfoten, emellan N. Djurl. och Borghamn, i sidlånnda ångar och beteshagar, der alla de uppräknade, utom *S. hastata*, wåra. *Mercurialis perennis*. Värtst. som *All. ursinum* o. fl. st. wid bergsrötter. *Taxus baccata*, Jdegran. Slerst. i sjöbergen; allmännast på höjden af Mullstråerna. Lät lätt klippning och pryder derföre sin plats i trädgårdar.

Cryptogamer. 2)

Polypodium phegopteris, i klipporna; *the-lypteris*, färr; *fragile, cristatum*, Marbergen; *spinulosum*, färr; *oreopteris, dryopteris*, Marbergen. *Asplenium alternifolium*. Med föreg. *Ophioglossum vulgatum*. Wåfwerf. storång. *Equisetum hiemale*, Skurgräs; talrikast i N. Djurl.

ång; *limosum*, Bergets färr. *Chara vulgaris, diffusa* (Lilj. Fl. Ed. 3.); i Wettern wid Bergets westra sida; *funicularis* (Thuillier). I wattengropar på Berget. *Hypnum strictum*; *Neckera crispa*; *Mnium marginatum*; *Bartramia, Halleri*; *Buxbaumia aphylla*, grus ibland *Polytricha; foliosa*. *Dicranum, pellucidum*; *Timmia austriaca*, i stora grottan wid Borgs udde. *Jungermannia pinguis*; *Marchantia hemisphaerica*, wid Mullstråernas hwitlersbäck. *Didymodon capillaceum*, wid Elfvarums båtskälle; *rigidulum*. *Weissia acuta*, Riddgafwels grotta o. fl. st.; *nigrita*, Dagsmoße; *cirrhata, controversa, splachnoides*. *Splachnum ampullaceum*. Nära Broby bro, ett stycke från afloppss diket. *Gymnostomum lapponicum, curvirostrum, pyriforme*, den sednare wid Broby bro. *Anthoceros punctatus*. Dersammast. *Lichen parellus*, på strandbergen i Stocckelycke ång; *erythrellus* (*Lecidea erythrella Achar.*), på sjöbergen utanför Stocckelycke o. fl. st.; *rosellus* (*Lecid. alabastrina* γ *rosella Achar.*, *Biatora rosella Fries*), sparsamt på bokar wid Alvastra; *fusco luteus* (*Lecid. fusco-lutea Ach.*) på mosja ofwansför Borghamn; *Ehrhartianus*, på ekar här och der; *caesiurus*, Måkebergen; *rupestris*, på bergen h. o. d. såsom utanför Elfvarum, fl. st. på lösa kalkstenar i färren och wid wågarnes på Berget; *rupestris* β *pyrithroma Achar.* sällsynt på sjöbergen; *cupularis*, fl. st. i grottor och bergskryuslor emot

sjön, såsom wid Elswarum och Stöckelycke; *subcarneus*, ymnigt på Borgs udde och fl. st. wid sjöbergen, afvensom wid östra bergsfoten, *haematomma*, ymnig och rikt fruktbärande på Bergets landsida, i synnerhet wid östra sidan af Borgs udde, afwen på ekar sparsamt; *ulmi*, sällsynt på ekar; *seruposus*, ymnig på större stenar i Bergets slutning, t. ex. ofwan Alvastra; *calcareus*, på kalksten; i synnerhet på fyrkommarar i nejden, t. ex. wid Rogelsåsa och Wärfversunda; *calcareus* β *contortus*, h. o. d. på Bergets sjöside; *calcivorus*, temmligen ymnig på lösa kalkstenar; *cinatus*, på grashallar wid Rogelsåsa; *cervinus*, wid Måkebergen, sällsynt; *recurvus* (*Parmelia recurva* Achar.) sällsynt på klipporna, ofwan Borgs udde; *cycloselis* β *likhotea* Ach. ymnigt på större stenar wid Wetterns strand; *stygius*, på klippor ofwan Borgs udde; *acetabulum* Wahlb. Flora Svec. pag. 822, för öfrigt flest. några Wettern på gamla ekar, men ej ymnigt; *sylvaticus*, (*Sticta sylvatica* Achar.), på större stenar wid östra bergsfoten, emellan Djurkälla och Drottseledet; *nigrum* (*Collema nigrum* Achar.), ymnig på lösa kalkstenar i slutningen af Bergets landsida; *Peltidea saccata*, temmligen ymnig på jorden wid Stöckelycke båtsälle; *venosa*, sparsamt i slutningarna mot sjön wid Elswarum; *Baeomyces rufus*, här och der på jord och sten åt sjösidan, t. ex. wid vägen åt sjön från Elswarum. *Gyromium polysphyllum*, och *deustum*, på sjöbergen bortåt Måkebergen, och

på klippor ofwan Borgs udde; *velleum* β *spazochroum*, fl. st. ymnigt på lodräta bergväggar wid Måkebergen; *velleum* γ *hirsutum*, med föreg. *Opegrapha notha*, på ristlar wid Alvastra; *vulgata*, på äldre granar ymnigt nedanför Elswarum; *radiata*, här och der på trädbark, i synnerhet på lind, nedom Elswarum; *scripta* - - -; *Lecidea atro-alba*, på bergen mot sjösidan fl. st.; *rivulosa*, derstädes och afwen på landsidan h. o. d.; *fumosa*, fl. st. ymnigt; *platycarpa* Achar. på landsidan å klippor och större stenar, t. ex. wid N. Djurl. nära vägen uppåt Berget; *spilota* Fries, i nejden af Alvastra och Borgs udde; *petraea*, på sandstensklippor nedför Elswarum; *amylacea*, på sjöbergen wid Stöckelycke, ymnigt; *sulphurea*, med föreg. och fl. st. ej ymnigt; *carticola*, på gamla löfträd wid Alvastra; *dryina* Achar., temmligen ymnig på ekar wid Bergets landsida; *quernea* Achar. sällsynt på ekar; *scalaris*, sällsynt, men afwen med frukt, t. ex. mellan Stöckelycke och Elswarum, i skogen; *microphylla*, på bergväggar ofwanför Berghamn; *Verrucaria nitida*, sparsamt på bok wid Stöckelycke; *maura*, på berg hållar och stenar wid Wetterns strand; *Schraderi* Achar. (cotacea), på sandsten wid Elswarum; *byssacea* Achar., på ekar wid Bergets landsida. *Endocarpon pertusum* (*Porina pertusa* Achar.), här och der på bokar nog ymnigt, med många *Variolariae*-former. *Sphaerophoron coralloides*, *fragile*, båda på klippor ofwan Borgs udde; ingendera fruktbärande. Cas

Licium variolosum leucocephalum, på ekar wid Bergets landsida; *sticticum* ganska ymnigt på ekar; *turbinatum* Achar., på Endocarp. *pertusum* h. o. d. såsom wid Alvastra; *lenticulare* Fries, på ekar h. o. d.; *gracilentum*, på granstubbar.

1) För de växter, som kunna äga något intresse för dem, som icke äro Wäxtkännare, är Swenska namnet upptaget. — 2) Några Latinar äro tillagda efter Alvarius och Fries, som ej sinnas anmärkta i Wapstein. Stårta, men likväl hafwa mycket märkvärdighet.

Ombergs och Dagsmosses fordon na och närvarande Deco- nomie.

I likhet med andra Krono-Jägeri-Parler i Riket, har Ombergs Djurgård tillkommit af angränsande fordna Kronohemmans utmarker, som för detta ändamål blifwit undantagna, afwens som till följe af flera Kongl. Föreskrifter och sednast af Kongl. Kammar-Collegii bref den 17 Julii 1652, åtskilliga derinom belägna Hemman blifwit revocerade och till Djurgården afhyfte. Liden för denna anläggning, är tilläfwenthyrs den första frågan i Ombergs hushållning, hwilken likwål, ehuru ofta framställd till beswarande 1), ännu är lika ouplöst. Det torde måhända icke wara mycket wågadt, om man antager, att Djurgårdens inrättning går långt tillbehå in på Alvastra Klostertid. Rogelösa Kyrka, om hwilkens höga ålder det owanligt tjocka murar mittna, företer på sin inre stora dörr ett Jagtstycke af jernsmide, föreställande Jägare, Hjort, Hund och Jagtfolk. Det är såga tänkbart, att dessa bilder kunna hafwa annan betydelse än en tydlig allusion på de i Omberg wilstande Hjortarna. Kongl. Br. af d. 3 Jan.

1573 (af hwilket ett kort utdrag förekommer i art. Alvastra Kloster) antyder att god jagt finnes i Omberg; och att tiden för denna anläggning redan år 1655 war förgåten bewittnas af Handlingarna, hörande till sistnämnde års Riksmöte, hwilka blott kunna uppgifwa att, enligt gamla Jordböcker, Djurgård här blifwit inrättad, men icke när det skett.

Hela Djurgården inom inhägnaden innefattade en rymd af 5,900 Tild. Dess gårdesgård, som öfwerallt war 6 och en half alnar hög, utgjorde en sträcka af 8,880 famnar, hwilken sedan war indelad i 60 länkar, hwarje länk innehållande 148 famnar. Den som underhöll en sådan länk fick, antingen afdrag på Krono-Måntorna, eller 4 dal. 16 öre S: m. årligen. Likwäl fribade icke denna hägnad för Wargarnas angrepp. När yrsnö laggt sig intill gårdesgården, erfordrades en stor mängd dagswerken, för att genom snö-skottning och walthållning friba Djurgården åt landsidan; och när Wettern war tillfrusen, måste Dahls och Lysings Håradsboar walthålla mot de öfwer isen antågande odjuren, med ett medeltal af 383 dagswerken. Dastadt dessa åtgärder, hindrades ändå icke Wargarna att anställa stora förbedelser. Beswårliga skallgångar måste ofta företagas, och man berättar, att när Wargen blott fick 1:4:delns timmas rådrum, bet han sig hål genom närmaste gårdesgård och författe sig i fröhet. Dyckligast af allt war ett

Warglo's besök i Djurgården: det fällde hela skaror af Hjortar. — Till Djurens utfodring woro trenne ångar anslagna: wid Holmen i Dagsmoße; Ellstörpa-ången och Elfwarums ång upp i Omberg, hwilka tillsammans innehöllo 34 Tild 16 Epl. Förutan Kongsladan wid Alvastra, woro äfwen labor upprättade wid sistnämnda ställen. Foderquantiteten uppgick i början endast till 60=70 last hä i medelår; hwarför förra rådet ofta måste anskaffas genom Landshöfdingens Embetets försorg. I synnerhet war detta händelsen, när tidig sträng winter med djup snö inträffade, då äfwen många djur omkommo. Hwarje sommar erhöles Djuren salt-sleke; under det stekningen föregick måste alla boskaps-kreatur utdrifwas, som blifwit i Omberg intagna. Till sleke bestods på stat 10 dal. 21 och 1:6:delns öre S: m. årligen.

Djurgårds-tiden war Ombergs romantiska period. De wackra Dofdjuren, de präktiga Kronhjortarna, som här wandrade i stora skaror, och af hwilka de senare i synnerhet älskade Dagsmoße, gjorde denna nejd liflig både winter och sommar. När Djurwaktaren wandrade till foderladan, för att utlemna hä åt sin prydliga boskap, sammankallade han dem medelst ett klubbslag i ladans wägg. Wid ljudet af denna signal, anlände med windens hastighet ofta en hundratallig skara och omringade sin försörjare. De woro så tama, (kanste egentligen i swåra

wintrar) att när en wedbrärdare afqvistade en nedsålld gran wid ena ändan, afbetade Kronhjortens lasten i den andra. Man will säga, att de under brunst-tiden woro rätt illna och icke särdeles angenäma att möta. Utt här jaga war fordom ett Kungligt nöje. Linné ser man i Freberga by, af Rogsöfva socken, en liten oljemålad trädstaf, hwilkens påskrift förwarar minnet af K. Fredric I:s nattläger derstädes, under det han anställde sina lustjagter i Djurgården; och i Hoje sal hänger en stor oljemålad staf, hwilkens innehåll tillkännagifwer, att den Kongl. familjen K. Adolf Fredric med Gemål och 4 Barn, efter här intagen middagsmåltid d. 22 Jul. 1761 lät anställa Hjort-jagt, då 15 Djur sålldes af de Kongliges händer. För att kunna verkställa jagning i Smberg, hafwa flera ställen blifwit uthuggna och afbröda, hwilka fått namn af jagtparker eller röddjor. Af dessa anmärkas: Nagelsröddjan, belägen der de två hufwudswägarna, den som löper längs efter Bergets rygg, Långbergswägen, och den som går tvärs öfwer Berget, från N. Djurl. till Elfwarrum, forsa hwarandra; Korsröddjorna, ett stycke i N. om dessa wägars korsning, och Kåltorpsröddjan, liggande emellan Hoje och Stockelycke. En annan lång uthuggning, något upp i Berget, löper längs östra bergsfoten, begynner wid norra ändan af den så kallade Laduslåttan, som ligger N. om Korsröddjorna,

går tvärs öfwer dessa röddjor och Nagelsröddjan, samt stadnar nära Hoje.

År 1786 gjordes förslag af dåwarande Landshöfding, Frih. Strömfelt, att den herrliga Djurgården, hwilken wid 1655 års Nifsdag förklarades för omistlig, men hwilkens widmagnthållande tillåfwentyras war nog onödig, skulle upphöra. Djuren affickades dels till Stockholms Djurgård, dels förfäldes, och Smberg förwandlades till wanlig Krono-Park. Några Kronhjortar hafwa dock, såsom förr är anfördt, räddat sig undan den allmänna förddelsen 2). Under sjelfwa Djurgårdstiden skötes årligen per medium 21 Hjortar, för hwilka medlen deponerades i Landt-Månteriet för Kronans räkning.

Den ofwansför uppgifna Djurgårderymden grundar sig på Landtmätaren Ekeboms Charta af år 1716 3), på hwilken tunnelanden hafwa följande fördelning: Hoje 114: 16; Stockelycke 53: 16; Sörgårdet 5: 28; W. Djurl. 12: 20; S. Djurl. 16: 24; N. Djurl. 7; Drottst. 4; Dagsholmen 6: 16; En äng wid Dagsholmen 17: 16; Ellstörpa-ängen 7: 16; Elfwarrums äng 9: 16. Deputom indögor af följande hemman: Wäfwersunda by 98: 16; Norrö 14: 24; Sif 9: 16; Broby 19: 16; Skogsmarken utom Hoje, Stockelycke och flera inhägnade ägor, innehåller 3,812: 16. Dagsmåste 1,600 4). Tillfammans 5,900 Tunneland.

Att Kronoparkens Inspector och Ledwaktare äro följande af dessa hemman anslagna till löner och boställen, wid hwilkas uppställning i hemmantal, åker-innehåll och hödtägt, följes Ekoboms anwising, hwilken dock skall erhålla de rättelser, hwartill tidens förändringar kunnat gifwa anledning.

Höje 1. fordom Alvastra Klosterhemman, nu är Kronoparkens Inspector på lön och till boställe anslaget, är beläget uti Lysings Härad och W. Lollstads Socken, 1030 alnar uppåt Berget ifrån östra bergsfoten och wid pass 1-8:dels mil N. D. om Hjeskan. Ifrån den allmänna landsväg, som följer östra bergsfoten emellan N. och S. Djurl. uppgår Höje brannta uppfartsväg, som likwäl är bred och banad. Bostället, som ligger i en fördjupning, är på 3 sidor omgifwet af höjder. Det äger 2:ne åkergården, en liten trädgård, 13 T:lds åker, à 1 och ett halft högst 2:dra kornet; på dess stora och lilla ång, i S. och W. om gården, samt en ångshage wid landsvägen, härjas 17 och ett halft laß hö, af hårdwall, moss- och starrwall; uti en beteshage kan födas 2 till 3 kalfwar. Ekobom. Denna uppgift om hö- och sådesförden m. m. är nu mera icke alls tillämplig. Genom betydlig stenbrytning och uppodling är Bostället i sednare tider till aflastning och häfd mångdubbladt. Tillika är cirkulationsbruk inrättadt

af Boställets närwarande Innehafware, Herr Sfwersjägmästaren J. Modig.

Stockelycke $\frac{1}{2}$ i W. Lollstads Socken wid sjösidan, åt södra ändan af Lumberg, afwenledes fordom ett Klosterhemman under Alvastra, hwaraf grundräntan på lön tillkommer Kronoparkens Inspector. Fordom åker till 9 T:ld och $9\frac{1}{2}$ laß hö. Nu mycket förbättradt. Härunder lyder torpstället Sörgården.

W. Djurledet. Wid södra ändan åt sjösidan. Bostället hade förr 2 T:ld 34 kannl. åker, $4\frac{1}{2}$ laß hö. Utsädet nu mera nästan fördubbladt.

S. Djurledet. Att södra ändan wid östra sidan, der Dagsmoßes södra gränslinia uppgår emot bergsfoten. Förr 2 T:ld 49 kannl. åker, $5\frac{1}{2}$ laß hö; nu omkring 5 T:ld.

N. Djurledet, beläget der norra udden af Dagsmoße med Wäfwersunda ång uppsjuter mot Bergets östra fot. Bostället ligger närmare Bergets norra än södra ända, hade fordom 1 T:ld 23 kappl. åker; 2 laß hö. Nu 3 till 4 tunnors utsäde.

Wrottsledet, afskildt från Bergets norra udde och Wetterns fränd genom den wästra

Swällången. Hade i Eleboms tid 22 kappl. åker, 2 laß hd; nu 3 till 4 tunn. åker.

Elfvarum, Skogwaktare- och Planterare-boställe, ett stycke upp i Berget från sjösidan; nedfartsvägen ifrån bergshjden och Långbergsvägen är belägen wid Nagelsrödjan; uppvägen från sjön går från Elfvarums udde. 6 Tunners utsäde. — Jordom har här varit ett Klosterhemman 1. under samma namn, som nu är afhyft.

Dagsholmen. Ett Skogwaktare-torp emellan Dagsmoße och Tälterns strand. Lillföll Dmberg såsom Djurs och Skogwaktare-torp under Drott. Christinas tid, genom byte med Wälb. Hans Kyle på Kyleberg. Är nu indraget, slattlaggt och bortarrenderadt på 11 års tid från d. 14 Mars 1827.

De åt Ledwaktarne anslagna Boställen äro roterade för $\frac{1}{2}$ hemman, utom Brottsledet, som är roteradt för $\frac{1}{16}$.

Öfriga afhyfta och till Krono-Parkens jordlaggda hemman: Ellstorp (Eldstorp, Elfwestorp) $\frac{1}{2}$ utmed de Ellofwa Doktråd.

Vortehola $\frac{1}{2}$ och Kålstorp $\frac{1}{4}$, båda förut Klosterhemman.

Mickelstorp. Dess boningsplan synes wid Elfvarumswiken; har varit en bebyggd Utjord.

Nedanförne Hemman njuta för närvarande rätt till bete och skogsfång, utan betalning på följande sätt:

Renstad, Ramstad, Gottorp och Swartfälla 12 $\frac{1}{2}$ Mantal bete för 220 kreatur; Sil $\frac{3}{4}$ Mantal bete för 18; W. Tollstads Kyrkoh. Bost. 1. bete för 12; Skogsby Bost. 1. bete för 10; Egbohla 1. bete för 10 fr. — Enligt Kongl. Maj:ts Nådiga Bref till dess Befallningshafwande i S. götthland af d. 9 Mars 1819, och Konungens Befallningshafwandes Utslag af den 10 Apr. s. å. — Wärfwersunda by 10 oförm. Mant. bete för 240 fr.; Djurkälla 1. bete för 24 och Tyfkerud $\frac{1}{2}$ bete för 12 fr. — Enl. Konungens Befallningshafwandes Utslag af d. 21 Jan. 1823.

Tri skogshjelp åtnjuta: Renstad, Ramstad, Gottorp, Swartfälla, 60 laß; Sil 15; Wärfwersunda by 200; Djurkälla 20 laß. — Genom Konungens Befallningshafwandes Utslag d. 26 Aug. 1787. — Tyfkerud 10 laß, enligt Kongl. Cammar-Collegii Utslag d. 25 Nov. 1794.

Desutom föreskrifwer Kongl. Maj:ts Nåd. Bref till Dess och Rikets Cammar-Collegium af d. 12 Nov. 1812, att öfriga hemman på det

omkringliggande landet, i Dahls och Lyfings Härad, äga rätt till bete och skogsfång i Dmberg, efter tillgång och mot skällig betalning. Kongl. Brefwen af 1666 och d. 19 Nov. 1685 innehålla för öfrigt, att sådana förmoner af ålder varit förunnade ortens inwånare; ty ej mindre förre än nu, war wäl hela den angränsande trakten i yttersta behof af Dmbergs bete och skog. Och när nu, enligt uppgjorda regleringar, Kronoberget, — d. å. den delen af Dmberg, som icke tillhör Westerlösa boställe — ärliken förser närliggande hemman med 1,100 till 1,200 last skog och sommarfödder ungefärligen ett lika antal af häst- och boskaps-creatur; så är icke lätt att inse, hwar surrogatet skulle förfas, eller hwilket utseende denna blomstrande nejd i en framtid skulle förete, em denna wigtiga källa till dess trefnad och hardt när möjliga existenz, i en hast förfinade.

Emellan N. Djurl., Nyby Lingsställe (Kåringfledet) och Hofwandjet wid Wetterns strand, i Dahls Härad, Wäfwersunda och Rogslösa socknar, war fordom den så kallade Bergsmarcken belägen, från urminnes tider befriad såsom Kron-Jagepark, med ansenliga witen för inkräftning och skogsbygge utan föregången publik utsynning; men genom Konungens Befallningshafwandes Utslag d. 31 Maji 1754, är den, efter förutgången undersökning wid Domstolen, tillerkländ och fördelad åt flera, antingen tillgrän-

sande, eller å Parken belägna Henuman och Byar, såtunda: Nyby, Åsby, Gunnorp, Freberga, Wårstad, Westerlösa, Hefleby och Djurkälla, hwilka förut nyttjat samma mark till gemensamt bete. Gunnorp, en Krono-utjord, war tillförre anslagen till Krono-Skogwaktare-boställe i Dals Härad; nu löst till Skatte. Denna Krono-Jagepark skattas till 7 eller 800 tunnland.

Det herrligaste läge i hela denna ort äger Westerlösa 1. Kronohemman, Boställe för Domaren öfwer Dals och Lyfings Härad. Det ligger i Dals Härad och Rogslösa Socken, på ett obetydligt afstånd från Dmbergs norra udde och östra fot, och lika långt ifrån Wetterns strand. En tät granbewart skogshage, som skyddar stället för nordanwinden, ligger emellan detta och Wettern; men genom flera uthuggningar, (på ortens språk linor) twärtigenom granskogen, ser man det rörliga lif som råder på sjöns wattenspegel. Twänne trädgårdar pryda detta ställe: den ena har sammanhang med en större björk-park, hwilken är så mycket mer intagande, som detta sjöna träd eljest är nog sällsynt i orten. Under detta Boställes ägor innesfattas äfwen en del af Dmberg, nemligen hela norra ändan från Dorgs udde till Nigunna-plätten, till en längd af wid poß $\frac{1}{4}$ mil och 560 Tids widd, d. å. öfwer $\frac{1}{4}$ af hela Dmbergs innehåll. Den gårdesgård, som nu afhägnar Westerlösa-berget ifrån sjelfwa Kronoberget, begynner wid

östra bergsfoten invid Hefleby Skogsbagar, går tvärtöfver Berget förbi Mifunna-slätten och stier fram på den höga bergsklint, der W. Wägar sluta och Skräerna begynda. Westerlöfja äger derföre god tillgång på skog och bete, eller rättare, det åtnjuter alla förmoner af land och watten. Men enligt Kongl. Maj:ts Nåd. Bref af d. 30 Jan. 1824 kommer nyföndunda tillgång i så måtto att förminskas, att efter Woställets nu warande Innehafware, Herr Håradshöfding M. Wejbull's bortgång från tjänsten, hälften af förberörde ågorymd inom Omberg, eller 280 T:ld skola till Kronan återfalla.

Genom Kongl. Maj:ts Nådiga Dom den 28 Maji 1827 äro Wäfwersunda Bys, Djurkälla och Lyfleryds Hemmansägare förklarade berättigade, att, såsom wedertag får deras till Ombergs förra Djurgård inlagda ågor, för hvilka de sedan längre tid tillbaka ägt rättighet, att till wist belopp inom Djurgården begagna skogs fång och mulbete (se oswanföre), erhålla utbrötning af Ombergs intill Hemmanen gränsande mark, till så stor widd, som kan anses swarande mot den betesrätt och det skogs fång de hitills af ålder åtnjutit. — Förmänen af utbrötning är äfwen sökt af Nwastra Woställets Innehafware. — Och öfrige hemmansägare, hvilka äga bestånd rätt till mulbete och skog inom Omberg, hafwa, enligt Kongl. Maj:ts Nåd. Br. d. 19 Dec. 1827, och sedan Krono-Parken Om-

Berg blifwit föreslagen, att till Ekplantering för Kronans räknning begagnas, blifwit hörda öfwer ett dem gjordt och nu mera under Kongl. Maj:ts nådiga pröfning hwilande förslag, till utbyte af deras skogs- och mulbetes-rättigheter inom Parken, emot ersättning af wist mark under full ägande rätt.

Ek-plantering är för flera år tillbaka anlagd på ett dertill inhägnadt ställe, beläget uppåt bergsfoten, S. om Långbergswägen, hwilket fått namn af Plantér-bagen, och har 4 tunnelands widd. Detta försök är att anse, såsom alldeles mislyckadt: Ekarne äro dwärgartade och hafwa en sjuklig physiognomie. I stället för alla hypoteser öfwer detta förhållande, som kunde deduceras från en mindre tjenligt wald local, kalkens grannskap, granitklippans höjd och öfwerhuswud tunna betäckning o. s. w., will man endast anföra det obestridliga factum, att ortens allmoge i alla tider caserat så kalladt "Bergseke" (Ek utsynt ur Omberg) till sin redskap, emedan det är för stort, poröst, utan bestånd, och betalar "Ångseke" flerdubbelt högre. På försök har Hr Modig, längs den så kallade Nya wägen i Dagsmoße, (som ock är föreslagen till Ekplantering) utplanterat flera tusende ämnen till Ek. Resultatet blifwer märkwärdigt att afwakta.

Med undantag af den wackra Wollfogen

vid Stocckholde, är det Gransflog som öfverskåder Omberg och undantränger nästan allt annat. Vaktadt den betydliga myckenhet, som deraf lofligen utföres och det oerhörda wäld här föröfwas, är tillgången ännu ganska rik.

Dagsmosse gränzar intill Ombergs östra fot, från N. till S. Djurledet. Dess figur bildar mer än hälften af en cirkelbåga, hwilkens affskärningslinia börjar i N. jämte Wäfwersunda storång, wid N. Djurl. och följer sedan bergsfoten nära 8000 alnar till S. Djurl., der cirkelbågen widtager och löper i östlig, nordlig och westlig krökning förbi Broby, Isberga, Norrd, Egbohla och Ramstads ågor samt Läckerns strand, tills den affläres af nyssnämnda Wäfwersunda ång. Längden går från N. till S. och innehåller 7,000 alnar; den största bredden 5,500 alnar. Hela arean upptager nära 2,000 tunnland.

I forna tider war Dagsmosse öfvermått af Tall, Kronhjortarnas mest omtyckta ställe, en samlingsplats för wårens Dr.-lekar, och i flera afscenden ett intagande bihang till Ombergs Djurgård. Nu mera är den, med få undantag, alldeles kal.

I följe af Kongl. Maj:ts Nåd. Bref till

des Landtbruks-Academie af år 1812, om Dagsmosses odling, erhöill Premier-Ingenieur Öfverbom uppdrag, att företaga des "oekonomiska undersökning"; hwilket ärende han verkställde under wintertiden emellan åren 1813 och 1814. Af Kongl. Maj:ts Befallningshafswande hade frågan, rörande Sjön Läckerns sänkning, till $1\frac{1}{2}$ alns lägre wattenhöjd, fdrut blifwit framställt till sammankallade Strandägare, men möttes af så stridiga interessen, att hon tills widare blef alldeles nedlaggd. Icke des mindre företogs Mosens uppmätning, afwägning och undersökning på djupet, hwaraf resultaterna, tillika med andra tillägg, äro i Korrihet följande:

Dagsmosse ligger emellan sjöarna Wettern och Läckern, och war fordom sjöbotten, när des sa nu fliljda watten utgjorde ett enda. Från Wettern är Mosens södra ända fliljd medelst ett fast land af 4 till 5,000 alnars bredd; och ifrån Läckern är des norra ända afffliljd medelst en mycket smal, på ett märkwärdigt sätt uppslammad landrensfa. Det går en saga i orten, att det är förbindelse djupare ned emellan Läckern och Mosen, och att den senare är en slags sump eller reservoir åt den förre, i hwilken fisken stundom tager sin tillflykt och återkommer föröklad, alldenstund Läckern, vaktadt den oerhörda myckenhet af fisk som årligen derur hämtas och des owanligt ringa djup — 11 fot — dock fortfarer att wara ganska fiskrik; men ge-

nom jordborrning befunns denna landrensning, öfver allt och ända till 43 fots djup, hafwa sitt lager af ogenomtränglig Blålera ofbrändradt. Sitt watten emottager Mosen af omkringliggande höjder, isynnerhet af Ombergs många och betydliga wärz och höstbäckar.

Sfwer allt har Mosen ler-botten, hwarpå sedan ligger ett högt lager af Brännorf och Hwit-mossa och någon gång ett lägre af Rårz och Swartmylla. Han har tvånné aflopp: det ena, wid östra kanten, har namn af Swartzån och faller ut i Låtern; det andra faller ut i Wettern och kallas Ahlebäckén. På en granit-kulle, Drunkullen, ser man ännu qwarlemningar efter Mogens fordna tallskog.

År 1823 företogs Mogens aftappning; och ungefär hälften af densamma är genomgräfd med diken, hwilka löpa dels längs dels tvärs öfwer densamma och formera rutor af 15 till 18 T.å. En del af dessa är redan bränd, odlad och besädd med Råg och Hwete, af sina arrendatorer. Skörden har hittills utfallit olika: 2:dra till 10:de Kornets afkastning. År 1826 uppkom en förfärlig brand, man wet ej huru? som fortför ifrån medlet af sommaren till sent på hösten. Hela orten omkring war så insvept i en wedervärdig torf-rök, att man stundom ej kunde se ett böghäll i längden. Der branden öfvergått Mogen, har man redan upp-

uppröjt och besädd 140 T.å. Den återstående norra delen af Mogen är ännu ogräfwen; des wattenmängd skulle ledas åt Låtern, och i följe deraf denna sjö sänkas, hwaraf icke blott den fördelen tillfölle wederbörande Strandägare, att de som hafwa wattenhuka ägor intill sjön erhöle dem i bättre stiel, utan ock, då Låterns stränder äro owanligt lång-grunda, på samma gång utwidgade om icke stundom fördubblade. Men detta Sjö-sänkings förslag tyckes liksom öfwerlemnadt åt sig sjelf, att dö och förwinna. — Efter mogens upptorkning hafwa herrliga Tall-plantor och här och der tusentals Björk- och Asp-skott uppstjtit. *Epilobium angustifolium* (Råmjölks-gräs S. göthl. Allonmärke Smäl. Getstabb W. göthl. m. m.) har efter Mogens förändring till den mängd inrotat sig, att ägat upptäcker den på $\frac{1}{2}$ mils afstand af hela fält, som prunka i ljusrödt.

1) I Sinsjöpingis Lands-Contoires Handlingar står denna fråga ännu obeswarad. — 2) Man fann under Djurens allmänna uppjäning tvånné hwita Hjortar. — 3) Den äldsta Charta öfwer Omberg är af år 1630. — 4) Denna Dagsmogens areal är för liten; men här menas äfwen endast den del deraf som tillhör Kronan.

Traditioner och nyare Tillägg.

I en tid, då kännedomen om naturföremål var långt mindre utvecklad än nu, måste det finnas en hel annan åsigt än vår, af sådana yttre tilldragelser, hvilka woro swåra eller omöjliga att genast förklara. Sedan denna åsigt en gång fick rum, stadnade den icke endast wid det sällsamma och underbara, utan omfattade omsider allt, äfven det alldagliga och vanliga, såsom en helig trosmening. Hvad man nu, efter slitiga iakttagelser och noggranna uträkningar, tror sig begripa såsom verkningar af sent omsider utränta naturkrafter, måste våra förfäder, såsom obekanta med dessa djupa dolda krafter, deras lagar och förwånande sätt att yttra sig, tillskrifwa en alldeles motsatt orsak, men som var den enda återstående — lefwande Naturwäsenden. Härmed var gätan på en gång upplöst, wäl långt mindre förnuftigt, men ock långt mindre beswårligt. Nu måste allt blifwa lefwande omkring dem: — jord och luft, berg och flogar, sjöar och floder hwintlade af Naturandar, hvilka alla hade sina särskilda beskrif. Men så orimlig denna upplösning af Naturens stora gåta måste förekomma hwar och en med hufware blick, är dock människosinnet, ware sig af obenägenhet att undersöka, eller af outplåntlig lust att lefwa i en mystisk werld, så

belåtet, eller nära beslymdadt med detta sätt att förklara sinnewerldens fenomen, att, till trots af allt hwad som talas om utbredd upplösning och de ofaliga spårda bemödanen att skingra detta slags mörker, dessa Elementarwäsenden ännu lefwa och skola länge fortleswa i den allmänna folktron.

Att ett ställe af så upphöjd och orwanlig natur som Dnieberg, måste, efter den gamla idén, wara ett utwäldigt tillhåll för dessa hedendomens 1) mestiska wäsenden, hvilka ännu äro bekanta under namn af Rå, Troll, Elfwor, m. m., war högst naturligt. Man har i synnerhet uppläst åt dem Riddgafwel, — det måst iuponerande ställe utmed hela sidan; och det blefwe widlöftigt att omtala alla de sager, som äro gångse om detta berg? I dessa berättelser träffas äfwen här de wanliga spåren efter den stora striden och brytningen emellan Christendom och Hedendom, samt den sednares fiendtlighet till en lära, som alldeles förnekade dessa dyrkade wälders närvaro och sökte att utrota dem ur folktron, för att bereda rum åt sundare begrepp. Under utkrottet af en sådan häftighet skall den stora sten, som ligger utför Bergets södra änd, ett stycke från den urgamla Heda kyrka, wara afslungad från Riddgafwel, i mening att förföra den för handen warande Kyrkobyggnaden. En dylik sten, affänd i samma ändamål, kanske från W. Wäggar, ligger ei

långt i W. från Rogelsta kyrka. Emedan nu ingen sådan utvänd sten funnit fram, utan alltid försetat sitt mål, så finnes i sådana sägner Christendomens segrande makt på ett sinnrikt sätt antydd; — och om Geda kyrka förmåles, att hon till och med varit i stånd att bemäktiga sig sitt kyrkosilfver ur Riddgaswel och att behålla det, huru ofta sin Fättarne gjorde sin påhållning i kyrkan, hålft Julnatten, för att återtaga sin egendom. En berättelse af samma lyfte förtäljer, huru Riddgaswels-Trollen njutit af midge-win eller wigwatten och huru de, derefter fallit i ett södant roseri, att de begynte mörda hwarandra, i hwilken sakalj alla tillsatte ljuset, utem en gammal trollpacka som gömt sig bakom ugnen och sedan skall hafwa yttrat, att hon lefwat i Riddgaswel under den långa tiden af hu elstogars uppstånd och förfall, utan att hon äfwerwarit ett sådant owäsende. Den redan kända Riddgaswels Port berättas wara öppnad såsom införsväg till den innanför residerande Fättans palats, och Bergets öfriga räkningar anses upplemma, när Trollen resa ut och in på wist. Idéen om husliga, förtrollade trädgårdar, liksom på Hamunders håll, eller Hamshåll, wid Elderköping, har likaledes här varit gängse 2); och när Berganden sökt förwila den wandrande, för att sedan inleda honom i sina parker, så har denne, för att förwilla tillbaka och göra sig oigenkännlig, wändt något klädesplagg ut och in; hwilket i alla orter öfvi-

ga konstgrepp, när man råkat gå wisse, ännu icke är afslagdt på Smberg. — Om de gamle ägt begrepp om de förfärliga natur-revolutioner, hwilka en sednare tids bearbetade Geologie framställt i dagen; så skulle de helt annorlunda hafwa betraktat dessa isolerade stenblock, hwilka liksom af en trollmakt finnas afslungade, långt ifrån sin moderklyft 3). För det ur Riddgaswel hämtade kyrkosilfret, och det blodiga slagsmålet, kan åter ett historiskt factum lätteligen ligga till grund. Men det war alltid wanligt, att försmål och tilldragelser efterhand afslidas den grofwa jordiska drägten, för att uppträda i högre, mystisk skepnad.

Den wigtigaste tradition, rörande Smberg och som äfwenledes ännu är gängse i orten, handlar om en wif Drottning Ama, från hedna tider, som här skall hafwa haft sitt säte. När man sammanlägger sägen i orten med Broocmans 4) och Ekeboms 5) uppgifter, så uppkommer deraf den underrättelsen; att Smberg har fått sitt namn efter hedniska Drottningen Ama; att på norra udden af Berget, finnes lämningar efter någon åbyggnad, som varit bemälda Drottningens stott eller borg, (hwaraf Bergs udden) och i sednare tider Wellerlösa Woställes ladsgård; att på Bergets högsta punkt Hjesan, fordom kallad Ammekulle, finnes en stenhöll under hwilken denna Drottning ligger begravnen.

Utan att jag drifvar mig rent af föneka möjligheten af allt detta, har jag dock redan i bdrjan föreslagit andra och, som jag hoppas, bättre skäl till Bergets namn. Beträffande de orediga stenhögar som ligga på Borgs udde, hvilka dock tydligen ge tillkänna, att de alldeles icke äro en upprörd stensamling från tillgrändsande äfverstycke, hvilket först i sednare tider blifwit uppöbladt, utan att stället varit bebyggt; så äro dessa kvarlemnningar efter någon förflyttning helt allmänna i landet. Vid en gräfsning, som år 1827 anställdes, för att wid ett högtidligt tillfälle upprepa en slaggsång, fanns inwid ruinerna, tätt upp i jordbrynen, en myckenhet brända ben och kol, som bewisa att stället redan varit bekant i brännåldern. En sången, som vill vittna om stället betydligt i urminnes tider, berättar, att Regelska kyrkans stora dörr varit hämtad ifrån Borgs udde och, hwad som icke ger henne synnerlig reputation, der varit använd till swinhusdörr, efter hwilket djurs tänder man vill blifwa warse märken i dörrrens nedra hörn. Hennes storlek motsäger alldeles denna orimliga uppgift, och hennes jernstråter synas wisa något helt annat: öfwerst på dörrrens utsida är anbragt en hjortjagt, med hundar, horn och fallar; på nedra delen: en riddare, som besegrar en drake; bakom honom, till vänster, Satan, som härdrager och giflar en quinna och står öfwer en orm; widare en quinna, som stiger uppför ett träd med en seger-

palm, eller dylikt, i handen. De nedra grupperna antyda ju idéer ur christna tiden: — huru komma då dessa att anbringas på en dörr wid Borg, om det war bebodt af hedningar? Dörren har otwifwelaktigt för alltid tillhört kyrkan; så mycket wissare, som dylikt smide finnes på Wäfwersunda kyrkodörr. Den föregifna Grafhallen på Hjesan är nu upplagd på fyra stolpar såsom bord, till deras beqwämlichkeit, hwilka besöka detta utmärkta ställe. Får man sluta från närwarande tidens grafstenar, så har denna, ifall hon varit någon sådan, betäckt en dwarf. Wid uppgången till Hjesan finnas ännu lemningar efter en stennur, som (se bom 6) fallar "bröfswärn": det är möjligt att så wäl denna höjd, som Borgs udde, varit bebyggt och befastad, ehuru man ej så noگا kan weta när? och af hwilka?

Wid den så kallade Stora Korsröddjan utgå ur hälleberget de i forna tider mera än nu ryktbara och besökta Häll-källorna, fordom kallade Heliga källor 7). Om Middsommars afton samlades der en stor myckenhet folk, för att genom offerande och drickande wola eller förekomma sjukdomar. Denna lemning efter förfäders plågseder, hwartill man ofta är wittne annorstädes, är här alldeles försvunnen.

Nära $\frac{1}{4}$ mil N. W. om Hjesan står det beundransvärda Bokträdet, som wäl omkring-

till och med i Halland är bekant under namn af Ellofwa Bokar, eller Apostla Boken. Och restliga stammar, som uppskjuta i cirkelrund från en enda rot, äro nu mera blott sju till antalet, af hvilka en är alldeles förtorkad; de öfriga hafva hvardera en wanlig Boks tjocklek och restlighet, och lida tillfammen, sedda i höjden, en omkrets som väcker förwåning. Zifellus berättar att stammarna fordom varit tolf, men att en otidig bonde skall hafva bortbuggit en stam, hvarmed han äfystade Judas, såsom icke wärd att tålas ibland de öfriga Apostlarnes representanter. Efter denna religiöst niska åtgärd har mannen borttrinat och inom några år blifwit död 8). En otalig mängd af namn hafwa blifwit iusturna i detta kånke enda träd i sitt slag, ibland hvilka må nämnas Konungarne Carl XI:s och XII:s egenhändigt ristade nemnschiffer 9). Tidens hand har utplånat de värdepnarewårda dragen.

I sammanhang med detta må nämnas twåderne slags folksfester, till hvilka Dnberg inbjuder ortens allmänhet. På Christi Himmelsfärdesdags eftermiddag sammanskrämmas en stor folkskara från alla håll för att, dels wid Mullstråerna, dels nära Guse o. fl. fl. hämta hwitlora för det behof som redan är nämndt, hwar till kunde lågas det andra, att med samma Bleke, tagit juft ofwannämnde dag, och struket öfwer murbandet i spiset, ophålla spöken och annat styg.

De som för ofwannämnda ändamål samla sig wid norra ändan af Berget, eller Kalkstensbrottet, fara derifrån sjöledes till Mullstråerna, och, åtföljda af ortens Virtuoser, såsom Clarinettblåfare, Violister o. d. framflyta de under sång och musik till förefatt ställe. Nu klättra de wigaste upp för schifferlagret, hwardera försedd med en säck, som wid uppflosten ifylles, nedrullas och emottages af de nedanstående, och sedan detta bestyr, under hwarjehanda ibjliga uppträden, är färrättadt, återwänder hela sällskapet till det ställe hwarifrån utfarten sledde. Är nu afstonen stilla och lugn, så njuta de hemfarande utanför B. Wäggar och Måkebergen af det måst owanliga echo. Nu mera har man begynnt att aflägga denna lustfart, åtminstone kring norra ändan af Berget: största folkskaran stadnar wid kalkstensbrottet, för att beståda derwarande mekaniska inrättningar, såsom Årskar, Pumpspar, m. m.

Ett talrikare besök erhåller dock Dnbergs ryktbaraste och högsta ställe Hiesan, på Annandag Pingst och Midsummaredagen, isynnerhet om wäderleken är wacker. Hit samlas då folk från alla omkringliggande orter, understundom till tusendetal, och sedan det håpna ögat något hämtat sig från öfwerflödnigen af den stora taskan, som likt en uppslagen charta öppnar sig åt alla håll; uppstår ett kroligt hwimmel af spelande och dansande, hvilka dock någon gång drifs

cundissimos, fructuum genere abundantes, persuadet sibi vulgus, quemadmodum de gigantibus mira fabulari solet." — 3) Förf. till Sw. Jordens Bildn. s. 30, anser såsom sannosikt, att stenblocken på Lyflands slätter komma från Sverige. — 4) Htg. Vestr. s. 639. — 5) Chartae beskrifning. — 6) Anf. Vestr. — 7) Derf. "Helig" stulle då komma af offerandet och undergrändet. Men kan icke "Hälv" hafwa sitt lika goda stäl af de Hallar från hvilka så fållorna utlöpa? — 8) Wett. Vestr. s. 25. — 9) Diss. de Monast. Alv. Förf. har hört, att R. Gustaf III:s namn stulle likaledes vara inristadt i trädet; men då hvarken namnet kan upptäckas eller uppgiften bekräftas af något ståt, måste detta lemnas utan afseende. — 10) Landspäver Ståberne (enligt Lunelds Geogr. 2 B. s. 20): Skeniunge, Wadstena, Grenna, Jönköping, Ho och Åsterlund. Andra åter mena, att Skeniunge ligger för lågt, för att kunna synas, och att man deremot ser Linköping. Luneld anf. st. säger: "nära 50 kyrkor"; Wroocutan beremet (S. g. Vestr. s. 648) uppgifwer endast 38. Kanste den ene menar hwad som kan ses med benäpnadt och den andre med obenäpnadt öga. — 11) Efebom Anf. st. Detta tal är säkert för stort.

Bihang N:o 1. Alvastra Kloster.

Ibland de tretton kloster, som funnits inom S. göthland 1), hafwa lemningarne efter detta långst emotstått tidens och menniskohandens förenade förströingslust, och säga ofö annu, om icke hwad, åtminstone hwar Alvastrawarit. Dessa sorgliga minnen af en försvunnen storhet stå wid södra ändan af Smberg, hardt intill det samma, och äro afskilda från dess östra fot endast genom en allmän landsväg och en störe samling af lummiga bokar, hvilka länge öfwerlefswat det ställe, de fordom förskönade. Kanste har den stilla andakten sällan blifwit tydligare underhållen af hufwa låget och hämtat så nära bewis af den Ewiges majestät och godhet. Det mäktiga Smbergs djerft uppstigande mäska; den herrliga Watters brusande eller spegelglans, och ett rikt, wälsignadt land, så långt ögat kan se i öster, måste uppvärma det kallaste hjerta. Äfwen i sin förströingsstund tyckas ändå dessa quarleswor stå på sitt rätta ställe: deras sköpliga utseende och den påfallande, skarpa contrast de bilda mot Bergets trygga, waraktiga byggnad och friska lif, förkunna ofö rätt wäktaligt förgångligheten af menniskors werk.

Alvastra Kloster blef anlagdt år 1140, af

R. Swerker lät Gemål Alwilda, eller Alwilda. Atminstone bidrog hon ganska wäsendtligt till denna anläggning genom befohuden af sin morgongäfwä, hwilket kan inhämtas af Biskop Brasé's bref till K. Gustaf I. deri det heter: "Alwastra wärtt funderet aff Kung Swerke aff hans Hustru Drottning Alwilla morgongäfwä, gammalt frelse, som fundationen clarlige bewisat" 2). J. Peringsböld är af den tankan, att R. Swerker's broder, Biskopen i Upsala Ewen Kolsson, hade öfwertalat Konung och Drottning till denna stiftelse 3); och det är defutom nog påtagligt, att Biskop Gisle i Linköping, som lade grunden till Nydala Kloster i Småland samma dag på est. midd., som R. Swerker grundlade Alwastra s. m., äfwen här till måligt werlat 4). Efter denna Drottning Alwilda eller Alwilda, men rättare Alfwild eller Alfwild, som war af Norrsk härkomst och nu för tredje gången förnämlid med en Konung, kallades Klofret i begynnelsen Alfwildstad eller Alfwildsrum, hwilket sedan Alfwit afflympadt och förwändt till Alwastra 5). Utom detta har det äfwen burit namn af S. Mariae de Alwastra 6).

I början war detta Kloster ringa och ett hemwist för några Benedictiner-Munkar. Men R. Swerker, som ifrån bedning blef ifrig Katholik, och med sin religiösa nitiska men i öfrigt försagda karakter så mycket mer war ett werk-

tyg för Romerska Hierarchiens affigter, förstorade Alwastra år 1150, och infatte der de i riket inkömma och mycket berömda Cistercienser eller Bernhardiner-Munkarne; om hwilket nit för Alwastra läses i Rimkrönikan öfwer Linköpings Biskopar:

"Konung Swerker gaf tba Alwastra by, Medh Biskops råth til closter aa ny" 7).

Konungen älfade företrädeswis S. göthland, emedan detta war hans födelseort och emedan des innewånare alldräfrft walde honom till Konung öfwer Östha rike, innan han efter sin Företrådares ödd blef Konung öfwer hela Sverige; derföre förskönade han äfwen denna provins med flera Kyrkor, — af hwilka må nämnas Linköpings herrliga Domkyrka, som i hans tid och under Biskop Gisle's mäktiga inflytelse atminstone blef grundlagd 8), ehuru hon ej blef färdig förr än öfwer 300 år derefter, — och derföre bodde han ofta på Alwastra. Den Julmorgonen 1155, då han skulle resa derifrån till W. Tollstads Kyrka, som ligger i grannskapet, blef han under wägen mördad af sin stallmästare, som dertill war förledd af Danska Prinzen Magnus, son af Henric Skatelår. Stället der illgerningen skedde, wid Ahlebäcken, som faller ut i Wetteren, blef utmärkt med 1 ½ alns hög Sten, hwilken ännu i förskidet århundrade lærer stått qwar 9). Den mördade Kons-

ungens fost förvarades i Alvastra, Kanhända uti den ännu väl bibehållna, så kallade Swerferska grafven 10).

Hvad R. Swerfer beghnnt med Alvastra, fullbordade sonen, R. Carl VII., och snart blef detta Kloster genom donationer och testamenten ett ibland de rikaste och mäktigaste i Norden. År 1168 mördades R. Carl på Wisingsö af Prinsen Knut, som war son af förträdaren Eric IX. och hans kropp insattes i eller nära Fadrens graf.

Knut war ifrig Catholik och befrämjade öfwer allt Påfswiska Clericiets fördelar. Alvastra Kloster blef icke heller glömdt: des Ryska inwigdes med stor ståt år 1180 11). Om detta Klosters öden under hans efterträdare Swerfer Carlsson, och dennes son Johan Swerfersson, finnes väl föga antecknad, utom det att dessa båda der blifwit begrafna bredwid sina Förfäder; men troligen har det rönt prof afwen af deras wålwilja, — i likhet med den tidens öfliga sed, att framför allt med frifstiga ynnestprof omfatta sådana heliga ställen, der man önskade att hafwa sitt hwilorum.

Defutom ligga här begrafna flera namnkunniga Swenska Män, understundom med faml, hwilkas förtjenster eller stänker här öppnat åt dem en lågerplats. Af dessa må näm-

nas Arkebiskop Stephanus, om hwilken mera framdeles, ödd 1185; Birger Jarl Brofa 12) ödd 1202, med Fru och dotter; R. R. och Lagmannen Ulf Gudmarsson, den ryktbara S. Britas man; Miksbrotset Johan Christersson Wase med hustru och barn; Magnus Roo, ödd 1363. Eggert Krummedick, m. fl., som wid frågan om donationer kunna att anföras.

Detta Klosters stora anseende framför andra af samma Öden kan ibland annat inhämtas deraf, att när något Cistercienserkloster skulle byggas i riket, tog man alltid förut råd af Alvastra Abbot, med hwilkens bifall det nya Klostret tillika först fick sitt namn 13); widare bewittnas des anseende deraf, att det utstakat colonier till Interb, Longens, Warnhem och Juleta 14); och slutligen, att Munken Stephanus waldes härifrån år 1162, till Sweriges första Arkebiskop 15). Klostret war till och med en asyl, dit sjelfwa det försläpade Majestätets arm ej kunde intränga, hwarför och Biskop Brynolphus i Skara, sedan han råkat i oenighet med R. Magn. Ladulås, begaf sig hit, och wistades här i twenne år, till des han återfick Konungens nåd 16). En Alvastra Klosterbroder Nicolaus inwigdes af Biskop Joh. Brass i Linköping till Abbot i Juleta 17), o. s. w. —

Med detta sitt stora anseende ägde det afwärd en ofantlig rikedom. Biskop Rhyzelius anser det vara för widlöftigt, att uppräknat alla de gårdar, qvarnar, fiskerier och andra lägenheter, som tid efter annan genom donationer, testamenter, köp och byten kommit under dess ägo. Emedlertid, och för att fortsätta listan på de härstädes begrafna, skola nu så många upptecknas af dem, hwilka gifwit gods till Alvastra Kloster, för att der erhålla sin lägerstad, som kommit till min kännedom 18): Johan Sirensen, från Arkebisk. Folkets tid; Canutus, Curatus Eccl. Swanshals, död innan 1354; Elena, relicta Gudberni; Waldemar de Sundatorp 1307; Ingigerd, relicta D:ni Holmgeri Ulfssons, jemte sin man, 1308; Thorkillus dictus Dyaafel 1309; Catharina relicta Laurentii de Hiernistum 1309; Sofse Ulfsson 1314 samt dess hustru Sigrid Martinsdotter 1321; Johannes dicitur Baer 1315. Siggo, Curatus in Wadzebrö 1317. Lars Ulfsson och dess hustru Ingrid Amundsdotter, 1318, 1342, 1346; Johannes Merlinsson i Hæstholm 1327; Haraldus Styrbjörnsen 1345; Ragnhild Staffansdotter 1351; Benedictus Magnusson 1355; Ingegerd Haraldsdotter 1360; Woto Ragwaldssohn och dess hustru Ragnhild 1363; Bengt Niclison de Wallom och dess Fru Ingeborg 1369; Ramborg Knutsdotter, relicta Thoronis

Pacterhons 1374; Benedicra Gddzstafsdotter, Heyne Snakenbergs hustru, stiftat en måssa wid S:t Laurentii altare i Kyrkan 1383; Bengt Ruse 1397; Erik Ketilsson, med föräldrar, sysson och barn 1399; Jon Joarsson 1406; Elina Magnussadotter 1408; och den förnämnde Eggert Krummedick med båda hustrurna Elina Pedersdotter och Merita Sten Hakessonsdotter, døde före 1411. — Tillika omförmåles 19) att R. Swerker d. Yngres dotter Helena, med sin mans bifall hitkänkt Gum och Lorp på Wisingsö; att en Fru Christina hitkänkt sitt arfwegods Nor-meldsa i Linköpings Stift, hwilken donation undertecknades af R. Magn. Ladulås 20); att förnämnde Lagman Ulf Gudmarsson fördrat till Alvastra stora skänker 21); att förtiga "oräkneliga gåfwor af guld- och silfverfärl, kronor, ringar," 22) m. m. — Hemmanen på Omberg hafwa, enligt gamla handlingar, warit Klosterhemman 23); och sannolikt har större delen af den omkringliggande trakten lydt under Alvastra 24).

För att ännu mera utwidga begreppet om Klosters rikedom och anseende, lemnas följande förteckning på de Hemman och "Landsor", hwilka till Klostret hade utfyller af Afradspenningar, Afradsmat, Får, Kalfwar, Höns, Smör, Lar, Lake, Hå, Wed, Fogdehästar och Biskops-hästar. Förteckningen är utdragen ur Dloff Brors Fordebok af år 1541, som förwa-

ras i Kongl. Maj:ts och Rikets Cammar-Collegii Archiv. Numret wid hwarje hemman betecknar de åboars antal, som borde utgåra ofwannämnda flygheter.

Lälstada Rethareddme i Lälstada Sockn i Lysyans Hérath: Broky 2, Welleby (Ulleby) 3, Nebstada 3, Lälstada 2, Haninge 1, Tegneby 2, Forshby 4, Kullegården 1, Torpet 1, Karholm 1, Hunderstorp 1, Lyllalundh 1, Storerlundh 2, Portboll 1, Hestholmen 4, Hwylia (Hoje) 1, Claffstorph 1, Elffwerum 1, Norröd 2, Haddettorph 1, Judebergba 2, Jesbergba 2, Eyck (Eik) 1, Uby 3, Hjernstadsba 1, Munketorp 1, Edestorp 1, Kråketorp 1, Kulltorp 1. Hageby Rethared. i Rogglösa Sockn i Dahlskerath: Hageby 2, Wärestadsba 3, Hefleby 2, Hestethorp 1, Wesswersundha 5, Kelslada 1, Näffia 1, Asby 1, Swelunge 4, Uby 1, Quarnegårdh 1, Lundh 1, Luckerstada 1. Appunda Reth. i Appunda Sockn i Gösfrings Hérath: Appunda 2, Karleby 1, Glenass 2, Lyuna 3, Måleby 1, Stockholm 1, Skeninge 3, Moteby 1, Swanshals Her Måns för Darholma 1. Forssa Reth. i Härberga Sockn Wylsälka Hérath: Forssa 2, Wottestada 3, Gättelösa 1, Lälstada 1, Snåff eller Swåff 4, Knutsbro 1, Berga 2, Fullerstada 1, Melby 1, Lörestorp 1, Eättetorp 1, Östramem 2, Ekyrtynge 1. Morthala Reth. i Morthala Sockn i Åffa Hérath: Eierkeness 2, Kassebeck 2, Östames 1,

Werestada 2. Almene's Reth. i Fugelåsa socken: Här äro upptagna 28 serfildta Landbor med deras gårdar; namnen mycket swåråsta. Gråttensoia Reth. i Gudhems Hérath, Rörketorps Sockn: Gråttensoia 1, Rörketorp 1, Håstena 1; Sönderby, Skeninge Hérath och Emdaby Sockn 1, Mackeboda 1; Flystada Sockn i Wasbo Hérath: Eneriwadt 4, Mo 1, Lundh 1. Gershults Reth. i Wadsbo Hérath: 24 Landbor, namnen swåråsta. Eddra Wedbo i Småland, Lördzrydth Reth. 25 Landbor. Udaloë Reth. i Udaloë Sockn 11 Landbor. Grenna Reth. i Grenna Socken 15 Landbor. Alwastra Landbor på Sna (Wifingsö): Reby 1, Edh 1, Grensta 1, Kumleby 2, Torp 3, Hoffzgele 1. Summa 438 Landbor.

Wanligen skulle hwarje Landbo utgåra 4 Fogde-hästar och 2 Biskops-hästar; dock sica han lösa sig derifrån med 3 öre för hwarje häst. Landboerna på Sna utgjorde blott Hushästar och Biskopshästar, samt några af de först uppräknade persedlarna. Från Skjutsen fingo de lösa sig med wisa marker Ridding *).

Likaledes lærer Alwastra ägt förråd af den tidens literatur; ty Meisenius, som, i förbigående sagdt, påstår att Archivum Alvastrense skall finnas 25), beklagar förlusten af Alwastra, Warnhems, Stockholms och Wisby Kloster, som innehöllo twåtusend de bästa och äldsta Codices 26).

Den förste Abbot i Alvastra var Gerhara-
 dus, "vir honestae adolescentiae, columbinae
 simplicitatis et religiosissimae conversationis",
 som dertill inwigdes i Frankrike af d. h. Bern-
 hard, och, sedan han förestått Alvastra i 40
 år, lät sig återföras till Frankrike, att der dö
 och begrafwas. Den sista war Thorkillus
 år 1520, då Klofret, genom Lutheranismens
 införande, började falla i sitt anseende och snart
 derpå förlorade hela sin betydelse. Emellan des-
 sa äro wäl fleras namn och minnen bibehåll-
 na 27); men de flestas äro begrafne i ett oge-
 nomträngligt mörker, likasom mycket annat min-
 nesvärdt, som utan twifwel, under en tidlång
 af nära 400 år, tilldragit sig inom Alvastra
 murar. Af Priorer har man endast reda på en
 enda: Petrus Davi, ryktbar in- och utom-
 lands för sitt snille; åtföljde S. Brita till de
 heliga orterna Compostella, Rom, Neapel, Je-
 rusalem, såsom hennes biskop, år 1350. 28).
 Skref mycket om S. Britas uppenbarelser; för-
 fattade Psalmer och ordensreglor 29); dog i
 Wadstena 1390, och begrafdes med mycken ståt
 i Alvastra af Biskop Nicolaus i Linköping och
 Alvastra Abboten Tydhemann 30).

Enligt en uppgift i St. Rimkrönikan skall
 ett fältslag blifwit lefwereradt i denna trakt år
 1230, emellan R. Eric Råspe och de mäktige
 Folkungarne, hvilka efter fullkomlig seger twun-

go den trettonårige Eric att rädda sig genom
 landsflykt. Stället lyder sålunda:

"The stridde mot Kongen, wunno segher
 Of gjorde honom skada mycket digher,
 Wih Alvastra stodh the strid swa stark,
 Att Eric Konung flydde till Danmark" 31).

Historien omtalar wäl, att ett slag för sig
 gått år 1229, wid Dluström i S. göthland,
 emellan R. Eric och Folkungarne, hwilket hade
 ofwannämnde utgång; men Dluström anses nu
 wara ett oigenkännligt namn, och stället hafwa
 Annalisterne twekat att bestämna. Likwäl torde
 ingen Dluström lämpligare kunna igenfinnas inom
 S. göthland än i Alebåcken, som löper igenom
 och på sidos om Alvastra ågor, och hwilken så
 mycket mer kan antyda Dluström, som vocalen
 å ända in på 1500 talet i skrift uttrycktes ej
 blott med a, aa utan ock med o, samt b å c k
 och ström ofta nyttjas alternatist om samma
 rinnande watten. Skillnaden emellan 1229 och
 1230, är wäl utan betydlig wigt.

År 1415 blef Klosterbyggnaden hemsoft
 af en förfärlig brand, men upprättades likwäl
 ånyo och bibehöll sig allt intill reformationsti-
 den, då Klofret, ifölje af Westeråsstadgan 1527,
 förlorade sina ansenliga gods, inkomster och rån-
 tor, och des Munkar till större delen gingo ut
 och blefwo landets Prestes. Af R. Gustaf I.
 öfwerlemnades nu Klofret åt privata personers

disposition, emot wisåa beting och afgifter, såsom åt Riddaren Børge Nilson, Nils Swensson och Peder Swenske; och sedan byggnaderna i lång tid öfwerlemnats åt sig sjelfwa att försåla, började man att bortföra dem, jemte andra materialier till Slottsbyggnaden i Wadstena, år 1543, och Peder Drake anses hafwa härifran bortfört tegel till Wiflugsbergs Slottsbyggnad 32). K. Johan III, som gynnade Catholikismen, och Senen Hertig Johan af S. gøthland, hade wål i sinnet att åter upprätta Alwastra; men dels medelbøshet, dels bådås ddb gjorde detth uppsåt om intet 33). Dock, hwad man knappt skulle tro, har Kyrkans präktiga, faska byggnad så bibehållit sig ånda intill Droocmans tid, att, såsom hans egna ord lyda, "hon ånnu kunde omlogas till en ståtelig Soeknekyrka 34). Hwilken wådsam och stamlig medfart har hon då icke undergått, de sednare femtio åren!

De ånnu qwarstående, widt fringspridda lemmingarne efter Klosterbyggnaden utwisåa, att den warit af widsträckt omkrets och till stor del uppförd af kullersten. I närvarande Wokålles labugård finnes ånnu en hög, ensam stående mur af nämnde stensort och ett litet stycke i S. om Kyrkan står en dylig isolerad ruin af samma byggnadsåarne, omgifwen af unga träd. Närmare Kyrkan från sistnämnda ställe ligger en stenbråfå lulle, i hwilken man å ena sidan

har nedgång till en rymlig källare, och å andra till en motfwarande med den förträffliga Klosterkällan, hwilkenås almsdjupa, utsåta watten skall ditledas genom rørcanal. I talet och på wåggarne träffas skalakriter, ihåliga och stbåra, stundom tumslånga. Wredwid Kyrkans östra ånda, parallelt med södra sidan, står en hög, affbådrad gaswel, hwilken enligt ånnu återstående lemmingar synes hafwa utgjort gemensam byggnad med sjelfwa templet. Den har en dbröppning, som måhånda warit ingång till Munskarnas boningshus. Wid gaswelns fot har man nedgång till den bekanta Swerkeriska Grafwen, hwilken af allt på stället är båtst bibehållen, åtminstone i lika godt stic som de redan nämnde Källarehwålsningarne. Churu murad för nära 700 år sedan, synes hon kunna bibehålla sig lika länge bådånefter; och bewittnar att Alwastra, om det ej lidit detta oerhörda yttre wåld, skulle kanske ånnu stått der lika herrligt, som när det inwigning steddde. Hon består af twånne hwålf, hwilka likwål ej gifwa henne twånne åfdelningar, och är uppförd af wald kalksten. Ingen instrift eller ringaste minnesmärke kan upptåckas. Wål omtala otydliga berättelser att derstådes fordom funnits ett postament med derpå stående foder af ekplanfor, hwaruti Swerker Is likfiska skulle warit innesluten; men allt detta war redan förswunnet i fogesmånnens barndom och grafwen är alldeles

utrymd 35). Hon är $12\frac{1}{2}$ alnar lång och $7\frac{3}{4}$ alnar bred.

Sjelfwa Kyrkans ruiner, som äro de märkvärdigaste på stället, ehuru de i sednare tider begyunt att blifwa rätt omärkliga, kunna nu efter deras uppståndande 36) närmare beskrifwas, och de lemna en någorlunda tydlig föreställning af Kyrkans form och storlek. Westra ändan är till en del bibehållen: gafweln har en lång, smal fensteröppning, som sitter mycket högt, är ofwänt till hopsjersad och genombruten af en trebladig eller korslik firat. På gafwelns ömse sidor uppreser sig hel wägg ända till taket, hwilket der ännu ligger qwar. På södra sidan, der denna helwägg slutar, begynner en rad fristående pelare, hwilka äro fyra till antalet, och sträcka sig bortåt östra ändan. På norra sidan finnes blott den pelaren behållen, som har förbindelse med westra gafwelns helwägg, och endast fötterna efter de trenne öfriga. Bredden emellan dessa är enahanda med bredden emellan westra ändans helwäggar och innehåller $11\frac{1}{2}$ aln. Wid östra ändan qwarstår äfwen gafweln med sina sidowäggar, men endast till wid på tre alnars höjd, och har lika bredd som emellan westra ändans sidor. Längden emellan östra och westra ändan innehåller inwändigt $71\frac{1}{2}$ aln. På ömse sidor wid östra och westra ändan hafwa warit smårum, i hwilka finnas murade urhållningar i sjelfwa muren, och i dessa

sa ingrafna hål för wigwatten. Emellan dessa smårum längs pelar-raderna löpa hwälfda sidogångar från östra till westra ändan; deras bredd, eller pelar-radernas afstånd från insidan af Kyrkans långväggar, utgör 15 alnar, och är alltså Kyrkans bredd inwändigt $26\frac{1}{2}$ alnar. Södra sidans kyrkomur står ännu qwar till tre alnars höjd; utanför densamma är marken stenlaggd till 3 alnars bredd, då åter en lägre mur upphöjer sig och löper parallelt med kyrkomuren. Man har skal att sluta, att emellan dessa murar warit en mörk gång, betäckt af det nedstupande kyrkotaket. På norra sidan är kyrkomuren genombruten af ingångar till små sidorum, som ligga utom kyrkan intill hennes yttre wägg, och hwilka tyckas warit grafställen åt enskilda familjer. Ett sådant rum är nu fullkomligt upbrödt, der man emot förmodan träffade Eit Britae mans, Lagmannen Ulf Gudmarsons grafsten, hwilken af flera Annalister såges wara bortförd till Wadstena Kloster-Kyrka. Stenen som är ituspråckt har följande påskrift rundt ikring brädden: Hic jacet nobilis miles dominus Ulpho Gudmarss. legifer Nericiae quondam maritus beatae Birgittae qui obiit anno Domini MCCCXLIIII. XII die mensis Februarii. (Här hwilar ädle riddaren Herr Ulf Gudmarson, Nerikes Lagman, fordom den saliga Brigittas man; han dog år 1344 d. 12 Febr.) Utanför detta är åter ett annat rum

uppröjdt, der slåta hallar funnits utan inscrip-
tion. På hela golfwet inuti Kyrkan finnes in-
gen enda hall, och marken är helt och hållet
blottad. På murarna åt westra ändan finnas
de inristade bokstäfverna: BO. OLAVS M.
O. Så wäl pelarna som deras bågar äro af
ståttbuggen kalksten, och inuti uppfyllda med
kullersten. Allt synes wittna om ett förträffligt
arbete. — Så mycket är qwar efter det i for-
na tider så namnkunniga och mäktiga Alvastra,
hwarest skottet förwaras efter fyra Konungar
med Gemåler och Wapn, Sveriges förste Ärke-
biskop och många utmärkta Swenska Män!

Om Tiselius med skäl kallar den "otidig",
som ändock af front nit bortbögg den tolfte
stammen af Apostla-Woken; så torde man med
en ännu mindre tvätydig benämning kunna ut-
märka dem, som för få år tillbaka nedbröto en
större del af Kyrkoruinerna, för att deraf brän-
na kalk, lägga grundwalar till byggnader och
dylikt. Så lemnas Förfädrens heliga minnen
ej blott utan undersködd mot tidens långsammar-
e förhärjning, men till pris åt oförståndet och
småsinnets egenlyttiga tillgrepp, och detta oak-
tadt den Högsta Regeringens påbud, hwilken fle-
re gånger sträckt sin omsorg till Alvastra; ty
utom de redan anförda Kongl. Br. af Johan
III., finnes ännu inpå vår tid, eller d. 24
Mars 1797, ett Konungabref utfärdadt till då-
warande Landshöfding i Länet, hwilket jämte af-

slag på Hjo Stads- och Landsförsamlingars un-
derdåniga anhållan, att bland Alvastra Klosters
och Kyrkas lemningar få utwälja tålgsten till
deras Kyrkas återuppbyggande, tillika anbefaller,
att "ruinerne efter Klostret och Kyrkan, såsom
uråldriga minnesmärken af utmärkt bestaffenhet,
måtte fredas och oförda lemnas." Swad har
under de sednare 30 åren blifwit af deka Klo-
strets ruiner, efter hwilka ej synes ett enda
sporr, så wida man ej för sådant will antaga
de twänne anförda stycken af murar framför
Klosterkällan?

Alvastra är nu mera boställe för Szwersken
wid Kongl. Första Lifgrenadier-Regementet, och
består af 3 hela hemman, med afhyrta hemma-
net Ålebäck, hwilka njuta Säteri-frihet och jäm-
te andra tillhörigheter äga skog och mulbete i
Ombergs Kronopark. Matthias Palbitzki, Prae-
sident wid Pommerska Staten, upphygde först
månggården år 1675 och skref sig Friherre till
Alvastra. Boställets nu warande Innehafware
är Szwersk. och General-Adjut. Friherre E. M.
Strömfelt.

1) I Finköping 2 Kloster, i Söderköping 2, i Skenia-
ge 2, i Wadstena 1, Wreta, Alvastra, Åsaby, Krosel,
Sparum (nu Sörum), Munkeboda (nu Marsholm). —
2) Collect. Spiegel. ad Hist. Eccles. s. 135. — 3) Rhy-
zel. Monaster. s. 127. — 4) Rhyzel. Episcoposc. s.
101, 102. — 5) Broocman Sigtöbl. Wessr. s. 637. —
6) Gyllenstolpe Descr. Swec. lib. 10. c. 3. — 7) Monum.

Benzel. s. 118. — 8) Rhyzel. Episcoposc. s. 101. —
 9) Broocman S. göthl. Väst. s. 637. Denne förf. på-
 far värt att ett annat monument borde uppskrivas i det bort-
 tagnas ställe, men ännu har ingen dertill lysnat. — 10)
 En tradition i orten förmåter, att banemannen, efter be-
 gånget brott, flytt öfver till en Konung i W. göthland,
 hwarest han berönde sig af sin bragd; men detta öfvermod
 hade den följd, att han blef gripen och återförd till S.
 göthland, der han på sandhöjden emellan Alvastra och Wetz-
 tern blef kokad i en blyfettil. — 11) Messen. Scand. il-
 lustr. Tom. 2. s. 11. — 12) Huruwida Birger Karl af
 Bjälbo har sin lägerstad i Alvastra eller Warnhems Kles-
 ter, sinnas meningarne ganska delade. Det sista antages
 i Geogr. af Palmbl. s. 280. — 13) Messen. Scand. il-
 lustr. Tom. 4. s. 44. — 14) Dissert. de Monast. Alv.
 s. 26. — 15) Stephanus var sjunde Biskop och förste År-
 kebiskop i Upsala; dertill wald af K. Carl Swerkersson och
 Kongl. Råd. Inwigdes af Årkebiskopen i Lund, med Wä-
 wen Hadriani IV. samtyske och Alexandri III. stadskäsele
 om Årkebiskops-säte i Sverige. Hade studerat i Corbeyas
 Kloster i Frankrike. Skref sig: Stephanus Dei Gratia
 Archiepiscopus Upsaliensis Consecratus 1164. Alexan-
 der III. skänkte honom en Evangelii-Bok, den gemene man
 kallade Karla Knap, samt två små kors, öfwerdragna
 med guld, i hvilka några smulor af Christi kors förwara-
 des, och hvilka skulle håras framför honom. Uppfogs af
 K. Carl Isländ des Råd. Hade såsom Årkebiskopsbol wid
 G. Upsala de forðna heidniske offerthenarens landtads.
 Monum. Ullerak. cum Ups. Nova. s. 129. — 16) Dis-
 sert. de Monast. Alv. s. 38. — 17) Ders. s. 36. —
 18) Denna förteckning är uppsatt af Miksantiquarien Hr
 Prof. Billegren, och mig vänesfullt meddelad af Hr. Kam-
 mar-Runkaren L. S. Rådsk, hwilken uppdrag, att under-
 söka Alvastra Ruiner, förefommer längre fram. Lrtalen
 beteckna de data på hvilka pergamentsbrefwen äro uppsat-
 ta. — 19) Diss. de Mon. Alv. s. 22. — 20) Ders. anf.
 s. — 21) Ders. s. 35. — 22) Ders. s. 23. — 23) Se
 framsöre i detta förfösk Art. Ombergs Oeconomie. — 24)
 Det, som hittills är utkommet af Swenskt Diplomatar-
 rium, omtalar (s. 227, 246) rågångar mellan hemman i
 W. göthland, af hvilka somliga tillhört Alvastra, såsom
 Eslo, Grutbeck, det sednare ett wedertag för ett annat frät.
 Alvastra bortskänkt hemman. Widare upplyses ur detta
 arbete, att Hertig Birgers slägtinge Eric för lägerstad i

Alvastra skänkt Aspelunda; widare ett Bref af K. Waldes
 mar dat. Wisingsö d. 11 Dec. 1268, enligt hwilket utbytte
 skedd af Yggelstorp och Udsnäs till Alvastra mot andelar
 af Näs på Wisingsö. — En Utsbild af Wareskad (Wärskad
 i Rogstösa Socken) har biträffat all sin egendom, mot will-
 for att af Klofret framgent försörjas, s. 407, 408. — Af
 detta Werk, som nu är under bearbetning, skall wiserligen
 en gång ett nytt ljus spridas öfwer Medeltidens Swenska
 Historia. — *) Utdraget af Hr. Museult. F. F. Ek. —
 25) Scand. ill. Tom. 9. s. 45. — 26) Ders. Tom. 15.
 Dedic. ad Gustav. Adolph. — 27) Se om dessa Rhyzel.
 Monaster. s. 129. — 28) Diss. de Mon. Alv. s. 33. —
 29) Scand. ill. Tom. 9. s. 44. Edit. Benz. s. 137.
 Scheff. de Svecia Literata s. 11. — 30) Diarium Vazst.
 — 31) s. 20. — Codex I. Ders. har Dlussström.
 Gamma namn finnes och infördt i sleswa texten uti Script.
 Rer. Sv. Med. Aevi Sect. 2. s. 5. och Alvastra läses i ett
 Codex. Ligger då Dlof till grund för Allebäckens namn, så
 försvinner åter öfwanstående vocalutbyte, och antyder en-
 dast att Allebäck bör skrivas och uttalas Dlofsbäck eller
 Dlofsström. Dlof uttalas ännu Dle eller Dhle i en del af
 S. göthland och Nla i Sweriges södra provinser, hwilket
 kommer Dlu ganska nära. Ut i en gammal Krönika (Woz-
 tin Sw. Foll. hist. 2 Band. s. 106) har Dluström hetat
 Julöngrum. Om detta kan hafwa äfseende på K. Swer-
 kers rysliga Julotta, så igenfinnes åter Dluström i Åle-
 bäck. I Diss. de Mon. Alv. s. 37 finnes följande namn
 förändringar: Dluström, Dlestram, Aleström, dilla Mlaström,
 Dlussström. — Det synes som gården Alvastra redan hade
 sitt namn af den förbiffande bäcken, då åter Klofret upp-
 kallades efter Drottin. Utsbild, samt att dessa namn höra
 smält till ett. — 32) Rhyz. Monast. s. 132. — Kongl.
 Brefs wet af d. 3 Jan. 1573 lemnar en allvarsam föres-
 bräelse för detta tillgrepp ur stål "att Wi alltid warit till
 sinnes att samme Kloster och the wänningar ther tillude måt-
 te blifwe uppbyggde och reformerede igien, både för de Kon-
 ungars och Fursters begrafningar skuld, som i samma Klo-
 ster ligga begrafne, så wile wi och hafwa ther en lustgård
 uppbyggd, efter ther i orten är god jakt och annan lägen-
 het." — Brefs wet utwisar tydligen, att Klofret war spo-
 tieradt innan Brages förmenta äwerkan. — 33) Rhyz.
 Mon. s. 132. — Kongl. Br. af d. 26 Apr. 1576 som fö-
 rehåller Nils Hansson, att befallningarne om Klosterh-
 kans reparation ej blifwit så aftade som sig borde, "hwilt-

vet sig icke skall tillgäse till gode kolloid", anmärker tillika att enlät R. Johans idé skulle Alvastra kyrka inrättas till Söktekyrka, så att der kunde måkas och hållas två gårdar, och B. Tollstads tillika Runera eller Redehörska till Sötekyrkan. — 34) H. öfvt. Beskr. s. 638. — 35) Det är icke så ganska problematiskt, ty om man denna förändring är Sverkers graf. Men möjligt har den varit en tillägg. Mezenius säger (Tombos. s. 32.), att R. Sverker, Alvastra Klostrets grundläggare, blifvit jordad i de låna i den högaltaret under en stor hall — "non procul a summo altari sub cippo praegrandi"; — hvilket inskränker sig med Wetins uppgift (Sm. Fösk. Hist. 2 B. s. 39), att ju närmare man begravs i till altaret, ju kraftigare ansågs stämningen och ju närmare var man sällskapet. Väl är den förmenta Sverkerska grafven icke långt från högaltaret, icke desto mindre med öfra ändan; men hon hade dock legat utom Sjöfontänen, hvilket begravningsställe, enligt den tidens idéer, är äga lämpligt, när det angår stämningens Grundläggaren. Beskrifveligt nog heter denne Sverker hos Mezenius Sverker II, ehuru han dock bekänt kallat honom Mezerets grundläggare. — 36) För anledning af Dr. Wifv. Wallenbergs till Kongl. Wit. Akad. och Antiqu. Akademien hällna berättelse om det förfall, hvaruti lemnningarna efter Alvastra kloster råkat, och om de monumenter af högre antikvariskt värde, som förmodas wara der under grufvet begravna, utdrag Akademien sin respektive förordning, Dr. Kammar-Sjunk. Wäsk år 1826, att deri anställa undersökning. Företaget börjades d. 19 Nov. samma år, och var förnyat 1827 och 1828. Det enda monument som blifvit upptäckt är Alf Gudmarsons grafsten, som på sin ställe skall anföras. Kanhända, om smårummen bredvid norra murens öfre sida blifva fullkomligt upprettade, ännu något dyrbart monument kunde upptäckas.

N:o 2.

Borghamns 1) Kalkstensbrott.

Låget för detta wigtiga ställe är i fysiskt och ekonomiskt hänseende redan anmärkt, i afhandlingen om Bergets Mineralier; i ekonomiskt hänseende ligger det öppnade Kalkstenslagret inom Westerlösa häradshöfdingeboställes ägor. Ehuru Lijelius säger 2), att man för många hundrade år tillbaka här bröt kalksten, hvilken sedan transporterades öfver S. götbländ och en del af Småland till Stotts och Klosters, samt ännu mera kyrkans byggnad; så upplyser detta lika obestämmt, när man här först började brytningen, som hvilka byggnader härifrån hämtat sina materialier. Med någorlunda wisshet kan likväl antagas, att man här brutit sten i 700 år; ty, ehuru orten omkring Alvastra och B. Tollstad wärdeligen byser kalksten, så har den väl icke kunnat lemna hvarken erforderligt föråd af lög eller så kallade jordstenar, (ty verkligt kalkbrott är icke öppnadt i nejden) för att uppföra sådana byggnader, eller kanske nog regullera och flera, som kunde tjena till grafhallar och dylikt. Så väl nämnda kloster som Socknelyrkan hafwa alltså otwifwelaktigt begagnat Borghamns Kalkstensbrott. Några hundrade alnar i S. från Embergs norra udde, ett litet stycke ifrån

Wetterns strand, finnes ett nedlagdt kalkstensbrott, som kallas Gamla Stenbrottet. Svårigheten att transportera den utbrutna stenen derifrån sjöledes, emedan dels en långgrund strand af kalkhullar, liknande ett stenlaggd gelf, löper förbi och man således emjilgen kan ligga intill med något fartyg; dels affståndet ifrån stranden, innan lagret höjer sig så vida öfver wattenytan, att man utan för mycket hinder af Wetterns silwatten kunde företaga brytning, och framför allt lagrets ringa måltighet och höjd, som blott stiger till 2 — 3 alnar öfver Wettern, är wäl orsaken, att man öfvergifwit detta ställe. Nu mera fortgår arbetet wid Borgshamns öppnade lager, hwilket ligger emellan det Gamla brottet och Borgs udde, och hwarest mottages beställningar så wäl från närbelägna, som aflägsnare orter. Då detta brott ännu tillhöde Westerlösa, tillwerkades här endast qvarnstenar, trappstenar, bordstifwor, gräststenar, käll- och spiselhallar, samt mindre arbeten, såsom Målarhallar, mortlar, m. m. På gamla gräststenar i orten och på Wadstena Clott, kan man se detta stensnideri i högre grad af fullkomlighet än närwarande tidens, hwilken mera älskar att baswa allt ting rått och slätt. Sjelfwa beståwerna på de gamla hallarna, t. ex. i Rogelösa kyrka, äro upphöjda. Likwäl tillwerkas här ännu rått wackra saker af ofwannämnda slag, hwilka, i synnerhet då de äro af den bru-

na 3) och släckiga stensorten samt wäl polerade; icke gifwa marmoren mycket efter i utseende.

En rått betydelse har dock detta ställe erhållit genom det stora werket Götha Canal. Emot en ällig afgift af 6 Lunnor spannemål och 180 Lr kalk disponeras detta kalkbrott, enligt Kongl. Majts Nådiga Stadfästelse af d. 30 Apr. 1816, för all tid af Canal-Bolaget, och ifrån sistnämnde år har ur denna mafas oordentliga förwåd utgått en otalig mängd huggen och obuggen sten till i synnerhet detta widsläckta behof. All stentransport för Canalens räknung sker sjöledes, för hwilkens lastning en gammal nödwändig hamn blifwit anlagd. Till dennas upprättande har naturen alls intet bidragit, alldenstund en långgrund strand öfwen löper förbi detta ställe, i rak linia. Man har derföre warit nödsakad, att parallellt med stranden bygga sig ut i sjön, tills man träffade ett djup af 6 fot; ifrån båda ändarna af denna quare utsträcka sig lastage-bryggor, som ytterst ernå ett djup af minst 10 fot. Denna figur utgör tre sidor i en ungefärlig fyrkant; på den fjerde, eller i öppna sjön, har man uppfört en Jettée, eller färmur, af 175 alnars längd, så långt stild ifrån de ommända lastage-bryggorna, att emellan dessa och Jettéen finnes inlopp för fartyg både wid norra och södra ändan. Häraf uppkommer en hamnbassin, som kan rymma 11 och i nödfall 14 af Wetterns största

farloster. Hela denna byggnads grundwal utgöres af hoptrerade stenklifor, på hvilka man sedan murat kalksten till erforderlig höjd; isynnerhet har Jetteén fordrat mycket arbete och kostnad, för att, så widt möjligt är, gifwa honom tillbörlig resistence mot Wetterns häftiga sjöswall och påstörtande isfält. Sedan detta arbete blef fullbordadt, sker lastningen ganska beqvämt, medelst kranar wid uppförings- och aflastningsstället, samt railwägar, hvilka kombinera dessa punkter. Hvad förhållande dylika mekaniska inrättningar äga till armstyrka, och med hvilken omhugfan och drift hela denna för Canalens vigtiga Station stötes, kan någorlunda slutas deraf, att blott under det enda arbetsåret (något öfwer hälften af ett borgerligt) 1824, afgingo från Borghamn 306 båtlaster huggen och obuggen sten till Canal-linien, Wanås Fästningsbyggnad, Wadstena Correctionshus-inrättning och privata Personer, eller 104,639 Skpd vict. vigt.

För att verkställa det erforderliga arbetet för Canalens behof, hafwa soldater af åtskilliga Regementen under flera somrar varit bitommenderade, sådant de af ortens folk, som frivilligt hitkomma, och hvilka här kunna påräkna en säker dagspenning, sedan de ofta saknat all utväg att hemma kunna förtjena en contant penning. Hela arbetsstyrkan, öfwerhufwud räknad, uppgår till 100 man.

Sedan Borens hults Sluſswerk öppnades, år 1826, har man härifrån transporterat sten ända till Norsholms Station, och år 1828 har man framträngt ännu längre, eller till Wenneberga. Hädanefter, sedan Canalverket kalkas sin fullbordan, blifwer wäl Wanås den vigtigaste punkten för stentransporten.

En stor olägenhet wid denna anläggning är den beswärliga wattenmängden, som dels intränger från Wettern, genom kalklagrets verticala remnor, dels samlas under regn, eller af höst- och wårflöden. Förrt år 1827 inrättades en dubbel ledjepump, som sattes i rörelse af två par orar; förut pumpades med handkraft, hwartill måste användas ett betydligt antal dagswerken.

Stationen har ett ganska wacker läge inwid Dmberg. Wanås begynner att wisa sig allt tydligare från motsatt strand. Ett wacker böningshus, flera materialbyggnader, träplanteringar, den nästan beständiga arbetsdrejfen och sjöfarten bidraga, att göra detta ställe lifligt, isynnerhet under den wackrare årstiden.

Till slut må nämnas att en mängd så kallad affallssten här förbrännes till Kalk, i

en vertill upprättad ugn, och att årligen flera hundra tusen tunnor här tillverkas och förnytras.

1) Namnet härleder sig från Worgen på Ombergs norra udde och den artificiella hamn, som här i sedwäre tider blifwit anlaggd. — 2) Wett. Wessr. s. 23. — 3) Uti Diss. de Monast. Alv. s. 17, påstås, att wid detta Wrott fordom bröts isynnerhet swart Kalksten, "præsertim atri coloris", som i anseende till det stora förrådet erhöles för intet.

N:o 3.

Wetteren.

För mer än 100 år tillbaka erhöles denna utmärkta Sjö en special-beskrifning af Past. D. Lisselius. De åsigter, som der förekomma, hafwa till en del öfwerlefwat sin tid; uppgifterna, af hwilka wisertigen flera saknas, som man skulle önskat att finna, äro någon gång mindre riktiga, hwilket likwäl icke alltid må skrifwas på Författarens räkning; det hela (och sanna wärde obetaget) wisar att Wetteren, när den en gång blef beskrifwen, för länge sedan behöft att beskrifwas å nyo. Uti ett bihang, såsom detta, kan ett sådant försök icke komma i fråga. Meningen är endast, att i fortset anmåla, hwad man trott förtjena särskildt uppmärksamhet, och hwilket kommer att grundas dels på Lisselii afhandling, dels på nyare uppgifter och egna iakttagelser.

Wetterens areala innehåll upptager en widd af 17 qwadr. mil; således 1 qwadr. mil mindre än Mälarens och blott $\frac{1}{3}$ del af Wenerns yta 1). Längdens utsträckning går ifrån SSW till NND och innehåller, enligt Marelli Charia öfwer S. göthland, 12 mil emellan Jönköping och Åkerssand, hwilka äro Wetterens längst ifrån hwarandra belägna strandpunkter. Den största breddslinien, som winkleträtt affår längdens,

sammanbinder Tegel-lads-wiken wid Wadstena med Riddesunds-wiken wid westra landet, och innehåller något mer än $2\frac{1}{4}$ mil. Höjden öfwer Sjöersjön ligger till 295,26 fot 2). Enligt mångfaldiga mätningar, anställda så wäl af Lisselius som i nyare tider, besinnes det största djupet wera i trakten af Omberg. Det högsta resultatet af Lisselius mätningar är 60 famnar utför Riddesafwel, hwilket går nära upp emot det djup, som finnes anteckadt på den i Not. 2 citerade Chartan, hwilken antyder 380 fot ungefär midt utför W. Wäggar, wid $\frac{1}{4}$ mils afstånd från land. Detta djup är alltså det största, med säkerhet kända, i Sjön. I relativt hänseende är det icke obetydligt, när dermed jämföres förhållandet i ortens sjöar, så wäl i S. som W. göthland: — i förstnämnda landskap har Boren endast 42 fots djup, Roren 28 och den intill Wetteren liggande Tälern, som i denna jämförelse nedfaller till obetydligheten af ett träff, det ringa antalet af 11 fot; i det senare har Botten sjön 30 fot, Wilen omkring 90, men Unden deremot 300 3). Wattenet är fullkomligt klart: botten kan ses på 60 till 80 fot. Det är tillika ganska lätt fatt i rörelse: under de stormiga årstiderna är sjögången fruktanewärd.

Den widberämde Urkan Hjerne härleder Wetterens namn (Besw. Fråg. s. 70) från tyska ordet *Wetter* — wäder, antingen i anseende

de till de underjordiska ångor, hwilka periodiskt uppstiga ifrån Sjöns botten och sätta honom i rörelse, wantligen utan tillhjelp af den ringaste rörelse i atmosphaeren, hwilket ock lärer wera händelsen med Loch Ness i de Skottiska Högländerna 4); eller emedan han i alla fall är en owanligt orolig och swallande sjö. Liss. deremot antager, att namnet härleder sig från ett gammalt swenskt ord *Waetter* — troll, rå o. d., emedan de förwånande, öfwer wattenytan sumdom uppträdande afbildningar af hus, berg, dar, folk, och mångfaldiga andra widunderliga gestalter, (i likhet med Boden sjöns phenomener) 5) gifwit den lättrogna widseppligheten ett widsträckt spektrum och låtit henne derutinnan finna intet mindre än Sjöfrun sjelf, eller åtminstone hennes palatser, trädgårdar o. s. w.

Wetteren gränzar intill fyra landskap: S. göthland, Småland, W. göthland och Nerike. S. och W. göthland låna en del af sitt namn af läget i anseende till denna Sjö. De wiktigaste ställen intill stränderna äro: Motala köping; Wadstena, Grenna, Jönköping, Hjo, Wanås och Åkersund. I mercantilt hänseende torde wäl det förstnämnda, i anseende till sitt ypperliga läge wid Wetterens enda utlopp, flera wattenfall och sammanströande allmänna wägar, en gång erhålla öfwerwigtigen framför alla nu uppräknade ställen.

Liselius upptager Sjöns "kumbarasie" inlopp till ett antal af 40 6). Man synes icke dekmindre tweka 7), huruvida tilloppet svarar emot den wattenmassa, som utfaller wid Motala och sedan under namn af Motala strömmen fortlöper genom Boren, Kungsnorrbysjö, Boren och Glan, samt wid Norrköping utömmar sig i Bråviken. Öfver denna ströms stannande, som gifwit anledning till så många prophetior om pest, krig och hungersnöd, har Doct. Bloch utgifwit en afhandling, ur hvilken Lis., såsom orsaker till denna naturmärkvärdighet, endast upptagit: "stark blåst med söla från D. N. D., stark nattfrost efter frutgången blid måderick, — ty endast under wintertid kommer detta phenomen i fråga, — samt strömmens lopp åt en nordlig och kall himmelspunkt" 8). Bore dessa orsaker tillräckliga, så skulle utan twifwel mången strömmen förete samma under. Emedlertid, då Bloch's afhandling icke är till hands, måste jag lemna orsakerna och endast berätta sjelfwa förloppet wid detta uppträde, hwilket af åsyna wittnen beskrifwes sålunda: under en wif temperatur begynna stenar och andra föremål i strömmens botten, att öfverflådas med is; småningsom tillwäxer denna beflådnad i tjocklek och i samma mån motas strömmens lopp, till dess han är så alldeles uppbländ, att blott någon sin wattenådra här och der slipper fram. Nedanföre denna fördämning är nu så wattenfritt, att man kan gå tvärs

öfver strömmens botten, toga sitt med blotta händerna, uppbåla förlorade saker, laga söndriga qwarndammar o. s. w., utan fruktan för strömmens pådeliga framrusande; ty liksom han uppbländes efterhand, så bryter han ock endast småningsom sitt fångsel. Hela uppträdet från början till slut warar wänligen 2 till 3 dygn och äger rum, så wäl under sjelfwa Motala bro, som nedanföre wid qwarnerken. Man må icke förmoda att Wettern, wid mötet af något hinder, skulle genast betydligt stiga och med wäld flässa sig utfart: efter Liselii räkning skulle han, beröfwad alla tillopp, endast sjunka 1 alm på twänne år, medelst den massa han aflemnar wid Motala. Är detta riktigt, så stiger han, under trenne dygns fördämning, icke en linja eller nästan alldeles omärkligt. Uppträdet förnyas så ofta, äminstone i senare tider, att det är underbart huru man derwid funnat fåsta någon ominds betydelse. Under det sista tiotallet af år, har strömmen sålunda stadnat äminstone trenne gånger. Ett jennwål andra floder någon gång stå stilla, kan inhämtas af följande gamla anteckning: "1294 war hård tid ock stor pestilentia här i Riket; då blefwo döde (m. m.) — Samma år stodo Motala ock Norrköpings å stilla i några dagar. Detsamma sledde ock med några andra ålfer" 9).

Ibland Wetterns många bar finnes blott

en i södra hälften, men som af alla är den största och märkvärdigaste, Wisingsö, 1 mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred, liggande midt utför Grenna. En skall hafwa sitt namn af Wise-Konung, således Konungsö 10). Under 12:te och 13:de århundradet hade äfwen, såsom förut är anfördt, de Swenska Konungarne merendels här sitt säte. Här asedo Carl VII, Eric X, Johan I, Birger Jarl och Magnus Ladulås. Des slott Wisingsborg afbrann 1718 11); för ej länge sedan upphäfdes des Gymnasium. Lis. anförer här en lång berättelse om tvänne Jättar, Kettel Runste och Silbor eller Gilbert, af hvilka den senare wille genom gräfning itudela ön, men hindrades derifrån af den förra, på begäran af Magnus Ladulås. Traditionen, som måhända hwilar på någon historisk grund, är nog widlöftig för att här införas. Jättarnes bilder, den ene försedd med en klubba, den andra med en kaxvel, låra varit uppställda på det fordna Wisingsborgs södra flygel.

Alla de öfriga öarne finnas i Sjöns norra hälft; af hvilka må anföras: den enstaka, nakna klippan Jungfrun eller Jagerön, $1\frac{1}{4}$ mil i N. om Ombergs norra udde, eller nästan midt för Wadstena, närmare östra än westra landet; en samling af söga märkvärdiga öar wid östra sidan, i trakten af Motala; längre upp i N. Kalf, midt emellan östra och westra landet, i hwilcens grannskap finnes råmärket

emellan de tre Landskaperna S. götthland, Nerike och W. götthland. Grånstecknet är en hög upprett sten, kalladt Skärfwesten, hwilket namn wankligen finnes på Chartorna. Högre upp i N. Stora och Lilla Nöckne-ön, hwarest den långa, förr anförda sandstens-åsen, Getryggen, uppträder ur wattenet, liksom wid Ombergs Elfwarums udde, wid Liveden i råskillaöden emellan Nerike och W. götthland, wid Hals N. om Motala, hwarest är qwarnstensbrott o. fl. st. Emellan Omberg och den så kallade Encbågen wid westra landet uppsticker denna sandstensbildning så nära under wattenbrynet, att detta grund, Flisen, är wädligt för sjöfarande. Wid Wetterns norra slut förekommer omsider Sna, ett öland, som stljes ifrån östra och westra stranden medelst så smala sund, att man här förlagt allmänna öfwerfarten emellan deså stränder, hwilken werkställes på färjor, som med linor transporteras fram och åter. Under storm är öfwerfarten wädlig, hwarpå ett rysligt exempel tilldrog sig under Ålfersunds wärmarknad år 1828, då linan till det bredare sundets färja brast, denna kantrade och nära 30 personer omkommo. Emellan Hjo och det midt emot, wid Ombergs södra ända liggande gästgiveriet Håsthemmet, är likaledes en bestånd öfwerfart för resande.

Den förunderligt utbredda meningen, hwilcens ursprung wäl torde vara outredt, att Wet-

tern står i underjordisk förbindelse med flera sjöar, af hvilka Liff. isynnerhet nämner Wenern och, efter anställd jämförelse emellan dessa sjöars stigande och fallande wattenhöjd, finner tillräckligt skäl att förneka detta förhållande; men af hvilka, så vidt det kommit till min kännedom, den redan nämnda Bodensjön egentligast är i fråga, är wäl så äfventyrlig, att föga afseende derå kan påstås. Bodensjön är endast 9 mil lång och föga bred; dess djup, 2,200 fot (12) är bekant; någon periodisk wattenhvirfwel, hwilken i sådant fall nödvändigt borde wara förhånden, omtalas icke, ehuru den på ett så litet omfång lätt kunnat upptäckas och sedan, såsom en stor märkwardighet, omöjligt förtigas; — och huru wille man bestämma djupet i en sådan sjö, när måtningslodet wäl någon gång bort dragas till den underjordiska canalen och omfider falla i denna afgrund? Hvad åter Wetteren beträffar, på hwilkens stränder man wäl hafwa funnit sådana uppkastade växter, som egentligast tillhöra nejderna kring Bodensjön, så omtalar wisserligen Liff., märkwardigt nog, en wattenhvirfwel, för hwilken en sjöfarande skall blifwit blottställt långt utför Dumberg, och ur hwilken den kringwängande farkosten endast kunde räddas af en i hast uppkommen storm; men Liff. self äro af den tanken, att denna hvirfwel, som sedan alldrig kunnat återfinnas, snarare war förorsakad af de underjordiska ångor, hwilka han förmodar uppstiga i spiralformig rörelse och dera

teinte bringa den yttre luften ur sin jämnwigt, samt föregå om icke till och med förorsaka blåst. Dessa ångor, om hwilka snarare må talas, uppkomma från botten i form af ofantliga wattenkubblor, som brista i wattenbrynet med en knall, liknande det doswa ljudet af ett afläget styckeskott. Det uttrycket: "Wetteren skjuter" är lika allmänt, som grundadt på ett ovedersägligt factum. Wanligast händer detta under höst- och wäritid, wid lugnt wäder, och är ett säkert förbud till förändring i wäderleken. Det är ur dylika bubblor, som dessa förunderliga, i mångfallidiga former omverlande dunstbilder utvecklas och sedan länge swäfwa på wattenytan, innan den matta vinden förmår att stingra dem. På en klar wärdag, då ej ringaste tecken fanns till solrök eller töcken, och då Wetteren utbredde en jämn ordrlig yta, såg jag med flera en kanstse milstäng sträcka, liknande höga hwitgrå berg eller förfallna fästen, efterhand uppträda ur djupet och swäfwa af och an på wattenet. Det beundransvärda skådespelet, som under ett doft buller warade wid på 10 minuter, skingrades omfider af en lätt wäderil, förelöpare till en sedan inträffande storm. Man säger ännu, såsom i Liffelii tid, att dessa uppträden äro uppenbarelsen af Sjöfrunt, som wandrar före stormen; och det är icke öfvermåttan förunderligt, om en rörlig phantasi, äggad af widskjeddelsen, ända derhån kan wilseföras af dylika sällsamheter 13).

Hågring, Fata morgana 14), eller, såsom den här lika ofta kallas, skyldring och i lägre stil skånsning, är åter något helt annat och beror på en fullkomlig illusion. Detta optiska spel, som i allmänhet förstörar, förändrar, höjer eller slyttar föremålen närmare, förekommer här ganska ofta, och är likaledes förebud till väderlekens förändring, till storm eller stark torrkä. Då hågringen är betydlig, tycker man sig, t. ex. från norra stranden vid Omberg, hwilket ligger midt emellan Wetterns norra och södra ända, tydligen se Sjöns norra gräns uppstjupa såsom ett högt land, ånfbönt vid vanlig väderlek synvidden deråt är utan all begränsning och himmel och watten tyckas mdtas, såsom på wida hafwet. Jungfrun, som synes hafwa en synnerlig fallenhet för hågring, kanste derved, att hon på sitt fria läge bäst observeras, förekommer ifrån Ombergs strand wanligen såsom en något hög, kullrig klippa, och understundom såsom en låg, mörk rand emot horisonten; men under hågring uppreser hon sig än såsom en hög kugla, än såsom en fyrkant, och under stark hågring såsom tvåanne kuglor, af hwilka den öfwersta är upp- och nedwänd. Ofta liksom swäfwar hon ibland molnen, och man tror sig se luften under henne 15). Stundom synas fogar midt på sjön, hwilka af hågringen äro utdragna och affurna från motsatt land. — Detta phenomen förekommer wans-

ligast om sommaren, i synnerhet under stark betta, lugn och solrd.

Sjön har strömdrag i alla riktningar och till den grad starka, att man länge förgäfwes sökt att utforska hans djup, och att Silbjes siffare stundom måste uppdraga sina nåt i form af hoptwinnade snören, så framit de icke rent af förlorat dem. Sjelfwa den smala träden af en vanlig åkref, ehuru försedd med sanken, blifwer ofta drifwen och hoptraflad. Den wintren äro dessa strömmar i synnerhet förderfliga, i handel-se sjön är tillfrusen; de hafwa då en högst menlig inverkan på isen, och bidraga till dessa många råkor och fallsta släckar.

Nåstan hwarje är tillfryser Wetteren, men wanligen så nära inpå wären, att dagsmejan upptinar den tunna ishinna, som öfwerdragit honom under natten. Man kan knappt råfna, minst under senare årens wintrar, att han på allwar lägger sig 2 år ibland 10. Han behöfwer förut en oändlig mängd snöyra, och det wore owanligt om han ändå skulle afkylas till jammanfrysning förr än i slutet af Januarii, stundom händer det icke förr än i Mars. Är han fast tillfrusen, så ligger han ganska långt in på wären och fördröjer med sin skarpa kyla Åkermännens arbete. Det stora djupet är orsa-

fen så väl till Wetterns svårighet att skylas och lägga sig under wintren, som att uppvarmas under en hel sommar. Dastadt wattenets kristallfara beskaffenhet, den skönaste sandbotten, eller, såsom wid Borghamn, det jämna kallstensgolvet, kan badning sällan kallas angenäm i denna Sjö, utom i de grundaste wilar; och under den starkaste hetta kan man likfullt upphämta ur djupet ett watten, som i kyla öfverträffar alla wanliga källors (16). När Sjön angripes af winterkylan eller af wärvarman, hwilar öfwer den yta en ofantlig töckenstod, som på strandboarnes helsa yttrar sitt menliga inflytande.

Öfwen under den starkaste isbelädnad hertskar i denna Sjö ett oroligt lif: förfärliga råtor öppna sina rostlyftna gap ur det swarta djupet; understundom uppbruter isen i sådan hast, att Laknetare icke ens hinna rädda sig till landet, utan måste, och lyckan är ändå god, segla omkring på ett stycke is, stundom flera dygn, tills någon barmhertig wind förer detta till land och förlofar dem, som ej redan äro hungrade eller frusna till döds (17). Till en sådan oro och opålitlighet äro strömdragen den wäsendliga orsaken, måhända ock de uppträngande underjordiska wädren; ty man hör ofta ett förfärligt dunder och brakande, som skakar och sönderbryter ismassan. En märklig uppgift, rörande de Wetterns tillfrysning lemnar Lij. s. 77: "Om

Mårtensmått-natt, eller beromkring, undersöker man något ut ifrån strand, der grus och småsten finnas, om dessa äro sammanisade och hänga tillhopa såsom ett radband, när de tagas ur watten. Inträffar detta, så tillfrysar Sjön under detta wintertal, och isen blifwer så tjock, som wattenet war djupt, wid de längst ut från stranden sammanfrusna stenar."

Samme Hört. anmärker, att Wetteren har en tillwärt och förminskning i wattenhöjd, som hwarken beror af wata eller torrka, och hwartill han behöfwer beredelse af hela år. Denna förändring skall tillika hafwa owinös betydelse, och har gifwit anledning till ett ordspråk, som wäl läses hos Lij., men hwilket, så widt jag wet, icke brukas i orten: "När Wetteren fullt sitt watten får, Då är för dörren onöda år". År 1826 sjönk Wetteren till den grad, att stenaren wid Borghamn, som äro byggda så djupt under watten, att de äro beräknade till att alldrig uppträda öfwer wattenytan, liksom wäl stodo $\frac{1}{2}$ aln öfwer henne, under sommaren, hösten och en stor del af wintren. Man har ej i mannaminne sett Sjön så låg; men detta war wäl en tydlig werkan af detta års owanliga sommartorrka. Emedlertid gjorde följande årens wälsignelse på åker och ång nybnämnde ordspråk till ett verkligt orakel. Under sommaren 1828 stodo deremot flera stenar under watten, som wanligen höja sig öfwer den

yta, och en längre strandkant wid Dmberg war så öfversvåmmad, att den ej, som wanligt, kunde bewararas. Men då hade likwäl ingen betydlig nederbörd förutgått. Kännedomen om Wodenjöns förhållande under samma tid, wore wisserligen en sak af högsta interesse.

3 Wettern förekomma ibland andra följande fiskarter:

Lax, Salmo Salar. Den så kallade Blank-Laren, hwilken är af utmärkt wärde, leker i wida sjön wid Septembertiden; den mindre, Wäck-Laren, leker äfwen wid samma tid, i åar och bäckar, Lif. Den förre, som under Augusti, Sept. går till wid Motala, fångas i deß kongs-fiske till största mängd. Under Silbjans lektid, fångas äfwen Laren fl. st. i Sjön på rewor, "Laxstrångar", hwilka utläggas i Silbjans lektrakt, uppslottas till några famnars djup under watten och matas med fiska-nämnde fisk-slag. Laren går stundom till 1 1/2 Lispund och är förträfflig både såsom färsk, saltad och rökt, ehuru wisserligen icke Hallands.

Ridding, Salmo alpinus. Denna sällsyn- ta fisk finnes här talrik, och leker under höstetiden på olika djup klappurstrand, stundom så nära land i stengryten, att fiskaren ej kan följa honom med sin båt. Riddingsfisket, som är regalt wid Ådelns-darna, sker med ljusta nattetid, eller med not och nät på Riddingsgrunden. Wan-

liga storleken är från 3 till 8 markor; fettet är wida under Larens i godhet. När fiskaren under en stilla natt förmärker att Wetterns Storfisk går höga språng öfwer watten, förbered han med säkerhet en snar och stark storm.

Sil, Salmo Lavaretus. Man skiljer emellan Sten-Sil, som leker på stengrund, i slutet af Dec., och Gräs-Sil, som leker i Dec. Den senare är bäst och fångas, på 30 till 40 famnars djup med Silnät.

Silbjöja, Salmo albula. Lektiden begynner mot slutet af Nov. och fortsar i trenne weckor, på Wetterns största djup. Fischen fångas då med nät, af hwilka flera, utlagda i en stäcka, fallas Warpa. Detta fiskeri drifwes i stort, och måhända kunna få inbj-fisken liknas wid dettas äfwenlyr och besvärigheter. Endast den, som känner Wetterns lymne under denna tid, kan här om göra sig en klar föreställning. Under det förfärliga arbetet, att i en så oblid ärestid, från mer än 50 famnars djup, uppdraga en nätmaska, som ofta stelnar af is, då hon uppkommer till båtbrädden, wägas både helka och lif på den swallande Sjön. Under somliga höstar, såsom år 1828, kan intet Silbjöfiske företagas, i anseende till fortfarande storm. De arna Westgötharne, som under denna tid i stor mängd öfverkomma till östra landet, emedan djupet och följakteligen Silbjöfelen går närma-

re detta än deras land, måste då återvända tomhända, sedan de förspillt sin tid och kanske sin egendom, för att utrusta sig med erforderlig redskap. Om någon wacker dag, emellan de många stormiga, tillåter den fiske-att ut- föra sina nät, hånder det ofta, att de sedan, under inträffande sjöswall och strömsättning, gå alldeles förforade. Men om icke Siklöjan understundom sålunda flyddades af owäder, så skul- le hon wäl, så ifrigt förskild under lektiden, efterhand förswinna ur Wettern, då till och med hafwets fiskerier kunna utblottas 18). Då en wacker höst inträffar, är åter detta fiske ganska lönande. — Siklöjan är något större än ströms- ming och säljes waktals. Hon är icke alla år lika stor och fet: man berättar att hon hwart tionde år är lika. Wigtig af en wal kan der- före (ehuru icke under samma år) variera ifrån 10 ånda till 18 mark. Under tiden af ett år, låter hon göra en wandring kring hela Sjön och fångas wid westra landen om sommaren, under namn af Wadlöja, som på långt när icke är så god som höstens. Efter Wadlöjans storlek inrättas nätmaskornas till höstfisket.

Nors, *Salmo Eperlanus*. Begagnas, åt- minstone här i orten, endast till matning på Lakmeten. Norsens fångst till detta ändamål är högst enkel: fiskaren gör en urhållning (Nors- wal) i isen, till en widd efter behag, och hug- ger sedan i denna grep ett hål tvärtigenom isen,

då hon genast blifwer full af watten. Norsen, som går nära wattungbrynet, märker snart tillträ- det af frisk luft, och lockas förmodligen deraf, att genom detta hål upptränga i sjelfwa nors- waken, der han om natten samlar sig i mängd. Då fiskaren märker, att samlingen är tillräcklig för hans behof, täpper han hålet och upptager Norsen med en dertill inrättad häf.

Abborre, *Perca fluviatilis*. Utfsjö-Ab- borren, som begynner sin lek i Maji och fän- gas med not, ref, m. m., torde wara en bland de yppersta af alla insjö-fiskar. "Wetterns Abborre" är ett ordspråk. Starr-Abbor- ren, *Lis*, leker genast efter islöfningen.

Gädda, *Esox Lucius*. Man gör här så- som annorstädes skillnad emellan Is-Gädda, Erd-Gädda, (namnet deraf, att hon leker wid Källredarnas parningstid) och Blomster-Gäd- da, som leka wid den tid, deras namn gifwer tillkänna. Fiskefättet det wanliga. *Lis*, omtalar Gäddor af 2 till 3 *Lisp.*, fångade i Wettern.

Draxen, *Cyprinus Brama*. Lektiden när enbusten blommar. I början af 1828 inneslöts med winternot ett helt så kalladt winterstånd af Draxen, wid Stjernsund nära Åstersund: en oerhörd mängd uppfiskades och ännu mer förlo- rades, ehuru omslutet af noten. Händelsen gjor- des allmänt bekant genom de offentliga Bladen.

Id, *Cyprinus Idus*. Är icke så allmän, att han synnerligen efterfiskas.

Asp, *Cyprinus Aspius*. Denna sällsynta fiskart leker i slutet af Oct., wid westra landet midt emot Smberg, på sandbotten utför Eiddn, Enebågen och Kråkviks udde. Fångas med nät och not. Wid Eiddn är detta fiske regalt.

Vimba, *Cyprinus Vimba*, af Wetterns fiskare kallad *Wal*, och under detta namn upptagen hos Lij. Lektiden densamma som *Braxrens*, då hon fångas med nät wid Smberg o. fl. st. Wårderas föga.

Lake, *Gadus Lota*. Lektiden här i Febr., då han fiskas med ryshjör och nät, samt efter lektiden, i Mars och Apr. med ett meter-redskap, kalladt *Lake-låre*. Metningen anställes så väl natt som dag, på is eller i öppet watten och är ofta ganska lönande. Här metas på sandstensgrund från 15 till 30 famnars djup. Det är märkligt att *Lake-låret*, som är ett bland de mest fiskande metdon, så litet användes i andra sidor, då dermed uppfiskas icke blott *Lake*, utan andra Stuf-fiskar, såsom *Abborre*, *Sil m. m.* i stor myckenhet. Meter-redskapet har något utseende af en dragg, med 8 till 10 isfrån en medelpunkt utgående raka armar af järntråd, som äro 4 tum långa i ändan spetsade, försedda med hulingar; och hafwa alla wid 1 tum

från spetsen en uppöjning i rak vinkel. Alla dessa armar äro i medelpunkten hopstöppta medelst bly, och figuren liknar nu ett hjul utan sin ytter-ring. Sjelfwa stängen till denna lilla dragg är af något gröfre tråd än armarna (hvilka i alla fall ej få mycket swigta för en Lakes tyngd) 4 tum lång, instöpt i samma bly, har öfwerst några korrtå kedjelänkar, der restwen, hvilken håldst är af tagel, fästas 19). Wid länkarna hängas tvänne så kallade *Finker*, af mesing, liknande wanliga Gådd-drag, med kroken nedåt, hvilken matas med nors och i nödfall med fiskögon, slåstbitar o. d. — *Lake-låret* nedsänkes till botten och hålles medelst ryckning i beständig rörelse, hvarunder lätt förmärkes när *Laken* eller annan fisk är i begrepp att gripa agnet (matningen), emedan han då wid en enda ryckning hugges i buken och är fångad. När fisket här anställes på is, så sitter fiskaren i ett slags skjul, på ortens språk *Låna*, för att skydda sig för storm. Om nat-tetid har han i sin låna en gryta med koleld, tyre o. d. Lånan har blott 3 sidor; den fjerdde eller sjelfwa ingången wändes åt läsidan. — Wetterns *Lake* är ej att jämnlikna med *Lakers*.

Simpa, *Gottus Gobio*. Lektiden, efter fiskares uppgift, densamma som *Silbjans*. Icke oätlig, men består mest af hufwud och ben. Denna fula fisk är beswårlig för *Silbjä-fiskare*, i hvilka nät den objudne stundom så invecklar

sig med sina många taggar, att den icke utan möda lofas derifrån.

11, *Muraena anguilla*. Fångas med refwor öfver hela sjön. Refworna nog otingliga, af hampa, med 3 samnar mellan hwarje krok. Notala kronfiske är det rätta stället för Mångsten, der den uppfiskas i otrolig myckenhet. Notala 11, Wetterns Abborre, Låterns Lake, äro namnkunniga. Hans tillopp är starkast i Jul. Aug. Sept., under owäder och då nätterna äro mörkast, eller i slutet of Medan och bdrjan af Ny. (Månan, som sålunda befäller öfwer Allens rörelser, kallas derföre Allungen). — Det är wäl nu mera afgjort, att Allhonan (icke sagans Allwoder, utan en hona lifnande wanliga Allar) föder lefwande ungar. Du parningsfättet och tiden lemna Lf., s. 112, en uppgift af en fiskare, som om hösten, under kjustrand, förmärkte en stor mängd Allar i hastig omslingring och så tätt samlade, att de lifsom woro samman-nystade, hwarföre han sångade 5 stycken i ett enda hugg. Tillika anmärker Lf. att Allens winterqwarter i Wettern är sand- ler- eller dybotten. Hwilostället utmärkes af en liten toppformig upphöjning, kjufare eller mörkare än botten, med ett hål i toppen. När fiskaren genomhugger denna kulle med sin kjustra, är han wanligen säker att kunna uppfånga den lefwande. Allens smal är lika om wintren, i hans dwal-tillstånd, som om sommaren, men

färgen blekare och rörelsen knappt märklig, hwarstill jag war wittne i Januarii, wid Råby i Ljungs Socken, der Notala ström förbildper.

Nejongon, *Petromyzon fluviatilis*. Suger hål i sidorna på Sillbjan, som sitter till agn på Lar-strängen. Har skundom så sugit sig fast, att hon uppdrages i båten.

Mångfalldiga andra fiskarter wore wiserligen att anföra, men egenkapen af ett bihang tillåter icke vidare tillbening.

1) Geogr. af Stenh. och Palmbl. 2 Cours. s. 243. — 2) General-Charta öfver Götha Canal af Herrar Forsell. — 3) Samma Charta. Lfelius hade mycket besvär, för att förmå någon att åtaga sig Wetterns djupa måtning. Sedan Sjöstrum drifwit mycket gwel med fordnas tidens mätare, och dese från djupet hört den bekanta rösten: "Will du weta mitt djup, så mät min längd"; hade Lf. ingen annan utväg, än att såsom Pret utfärda ett skydds-bref emot Sjöstrum, hwilket lyckliga infall oppmuntrade twänne djerwa Wetgöthar, att söretaga adromålet; och när dese oppwisade sitt skydds-pas wid Omberg, fattade iemwät en Lstgöthe med att göra sållskap. — 4) Lf. Garnetts resa. — 5) Lf. s. 75. — 6) Derf. s. 42, 43 o. f. — 7) Geogr. af Stenh. och Palmbl. 2 Cours. s. 243. — 8) Wett. Beskr. s. 51. — 9) Script. Rer. Svec. Med. ævi Sect. 7. pag. 90. — 10) Lf. s. 15. — 11) Derf. s. 23. — 12) Geogr. af Stenh. och Palmbl. 2 Cours. s. 121. — 13) När, enligt den bekannata anecdoten, R. Gustaf I:s olycklige Son, Hertig Magnus, kastade sig utför Wadstena Slotts sönder, i affigt

att kallat Sjöfrum, den han trodde sig förenimma utpå Wetteren; så war måhända denna visjon icke endast ett spel af en skullig phantasi, utan troligen uppkommen och underhållen af en dylikt dunstbild. — 14) Mr Will. Nicholson's Journ. of Nat. Philos., Chemistry and the Arts, London 1797. Del. 1, s. 240, finnes en förwånande framställning häraf, som visar Meagio samt fartpaen i hamnen på mångfalldigt sätt afspeglade dels i hafwet, dels i luften. Ordet morgana anses, i samma verk, vara sammansatt af *μαῦρος*, tristis och *γὰρ ὄρα*, laetitia officio. Men, så widt bekant är, betyder *μαῦρος* icke tristis utan stultus och *γὰρ ὄρα* icke blott laetitia officio utan äfwen splendo, hwilket, så wida man vill söka en grekisk härledning, tyckes gifwa den samma både ledigare och sannare. I Conversations-Lexicon såges Fata morgana uppkomma af dunster, hwilka solen dragit ur hafwet. Kanste är samma orsak på sitt sätt gästande i Africanska sandhafwen, der dessa phenomenener som mest förekomma. — 15) Ginnatruus omständigt berättar gifwit anledning, att der förligga Sjöfruns residens. Man wägaade fördom icke mycket tala om denna ö, då man war henne nära, liksom det skellan war rådligt att uttala det ohöfliga ordspråket: Wetteren är Weners öga. — 16) Man nedstänker en tom, icke förbad butelj till botten; när den hunnit dit, utryckes korken med ett ljud, som i denna serfäst är skedd, då buteljen genast fylles af bottenvattnet. Sedan på 20 fannars djup är vattnet här iskallt. — 17) Dita spillas härwid menaisförlit, icke blett af hunger och köld, utan emedan det iskallt, som slumpen gaf sikaren till förlof, stundom är förlitet och blott af den ringaste omständighet kontrar; eller hwad som är ännu roeligare, genom sammansättning med annat iskras smädningom så minskas, att det olyckliga öddsoffret, efter en lång, gräslig beredelse, nödwändigt sjunker i djupet. År 1826 besunnos sig 12 till 14 fiskare, som lågrat sig på isen utför Örnberg, i en hast på lösa, sönderbrutna stycken. Efter ett lånat, förfärligt kring-svårwande, råddades omsider en del wid Wifingsö, d. å 4 mil ifrån det ställe, der de började sin äfventyrliga seftling. Dylikt berättas också af Elf., s. 76, 77. — 18) Werättelse om Tiferierna i Bohus län. Nilson. 19) För deras räddning, som äro Liebhaber af fiskeri och kånhandla wile försöka detta meningslöst, men äro misslyckade om sätet att

förfärdiga ett Rake-kår, will man tillägga följande uppbygning: med en noswer, af 1 tum bredt är, borrar man en half tums djup håla i en dubbelt tjockare, jämnhöjadt brådlapp; midt i denna urgröpning borrar man tvärtigenom lappen ett så litet hål att Skär-stängen går trågt igenom; denna, som i ena ändan redan är försedd med sina lårfar, uppstiftes genom detta hål med andra ändan till lika höjd med brådlappens öfre yta, hwarefter man lägger lappen på twänne stötkarmer eller dylikt, med Skärstängens lårfar wända nedåt, och lappens urgröpning uppåt. Sedan gör man en ring af fast beq, lera, eller dylikt, till samma widd som hålan, och en half tums höjd, hwilken derpå skändas fasttryckes till brådet, att ring och håla inwändigt passa till samman. Nu har man till hands 8 till 10 stycken 4 tums långa jerntrådar, som redan äro spetsade, försedda med hullingar och i andra ändan utplattade, men ännu raka. Dessa läggas nu på brådet, med hullingarna noggranat wända nedåt eller emot hufwa brådlappen, och inskjutas med platta ändan emellan brådet och begringen rundt omkring densamma och i lika afstånd ifrån hwarandra, till de hwila på ändan af Skärstängen. När nu allt är fast, säkert och tätt, hwilket ossa pröfwes, så gjutes hålan full med smältadt bly, eller hållt tenn, ända upp till begringens öfre kant. Sedan detta kallnat sönderklywes lappen, för att uttaga kåret, spetsarne böjas uppåt 1 tum från ändan i skar rätt wikel — och kåret är färdigt. Härmed huggas ofta flera fiskar på en gång. Metwaken måste göras rymlig, men kan sedan länge begagnas.

Måttelser och Tillägg.

I första afhandl. sid. 8 och 10 är den förmodan framställd, att wiså wäggar af Sjöbergen uppresas sig 400 fot öfwer Wettens yta. Ett af stälten till denna förmodan är tillika uppgifwet i not. 7 af samma afhandl. — Sedan tryckningen af mitt försvöl i det närmaste war fulländad, yppades först ett länge önskad tillfälle att pröfwa dessa förslags-calculer. Under den starka vintern i början af år 1829, tillfrös Wettens med den säkerhet, att jag med en octant, som jag för tillfället inrättade, kunde anställa flera höjdmätningar från isen, hwilkas resultater sålunda utföll: Sjöbergens högsta Klintar, W. Wäggar, innehålla endast $286\frac{1}{2}$ fot; Rödgaswel 136, och Mullstråerna 135 $\frac{1}{2}$. De senare hafwa möjligen högre ställen; — enligt uppgift af Hr. Hisinger, som här finnes intagen sid. 20, upphinna de 20 till 30 famnar, således både under och öfwer min mätning; men nu war hufwudsakliga frågan om deras lutning, hwilken wid Switlersbäcken befanns hafwa en vinkel af 41° öfwer horisonten eller 49° från lodlinien. När derföre Hr. Hisinger (efter Gyllenhaal) uppgifwer endast 20° från lodlinien (se sistn. sida), så måste detta förstås om en liten sträcka af Skråerna, som lutar emot W. Wäggar, och af dem kanske blifwit hindrad att falla längre från det verticala. Schifferlagrets lutning i allmänhet synes mig vara den nu mätta.

Styverräskande war det, att under denna förrettning finna huru wattendrag, som under sommartiden nästan omärkligt nedfalla ifrån höjderna, nu bildade iscolonner af 30 till 40 aln. höjd; men isynnerhet wäckte utseendet i Rödsgafwels grotta en angenäm förwäning. Hont war alldeles fullsatt med ispelare, af de många faldigaste former och dimensioner, som uppkommit af hwalfs-droppet; isen war alldeles alabaster-hvit och gjorde ett präktigt afbrott mot de dunkla wäggarne. Pelarne woro dock så rangerade åt sidan, att man kunde inträda till ändan af detta wackra natur-tempel.

Under detta angendama besök nedrasade stycken af berget i grannskapet, hwilket besyrfte min uppgift sid. 9.

Rörande Mineral-källan wid N. Djurledet, sid. 24, sätter mig Hr. Prof. Berzelii ynnestfullt meddelade underrättelse nu i tillfälle att upplysa, det hon endast innehåller en ringa del af swafvelbundet wäte (fordom kalladt hepatiske luft), samt att en källa i grannskapet, Gåskällan, i trakten af Lyskeryd, hysar samma mineral-kropp.

Likaledes, att Wetterns phenomener och Metala Ströms stadnande icke kunna förklaras af waterns kemiska bestoffenhet, emedan watern i våra sjöar alltid innehåller samma ämnen

i så fåga varierande quantiteter, att skillnaden ej förtjenar äfseende.

Efter det å sid. 53 anförda förslag, af Landshöfd. Strömfelt, bdr inflyta, att det gick i verkställighet i följe af Kongl. Brefwet den 24 Dec. 1805, då djuren affickades dels till Stockholm m. m.

Wignetten på titelbladet föreställer Allwastra Ruiner, tecknade från nordöstra sidan, i det sticket nu efter uppstäbandet befinnas.

Förutan några orthographiska ojämheter, hafwa följande tryckfel inlutit:

S.	18	rad.	12	nedst.	får: hwilken s	läs: hwar s
—	19	—	9	—	Sandsten, ett	Sandsten och ett
—	32	—	9	uppskr.	färra	— sednare
—	33	—	9	nedst.	foliasea	— foliacea
—	43	—	5	—	Codorrhiza	— Chordorrhiza
—	44	—	2	—	Ophioglos Sum- vulgarum	Ophioglossum vulgarum
—	49	—	4	—	Jagtfalk	— Jagtfalk
—	103	—	4	uppskr.	Wise-Ronung	— Wise, det är Ronung
—	122	—	11	—	af	— af